

Transgender: Leven tussen de seksen in

'Een kwalitatieve studie naar de strijd van transgenders met de man-vrouw dichotomie in onze samenleving'

Marije van der Hammen
Februari 2004

Doctoraalscriptie van de Faculteit der Sociale Wetenschappen
Vrije Universiteit Amsterdam, opleidingsvariant Maatschappelijke
Vraagstukken en Beleid.
Begeleidster VU: Christine Delhaye
2° beoordelaar: Geert de Vries

Voorwoord

'Ik was op bezoek bij een vriendin. Juist toen ze even haar dochter van balletles haalde, ging de bel. Een Surinaams jongetje van ten hoogste acht jaar stond voor de deur. Hij moest dringend de dochter spreken. Die was er dus niet en dat zei ik hem. Hij zei "O" en bleef stil op de deurmat staan. Met groeiende interesse, maar toch beslist nog steeds cool, keek hij me aan.

"Heb jij oorbellen?", zei hij na een tijdje.

"Zoals je ziet", antwoordde ik. "Jij niet hè."

"Nee", zei hij. En na even: "Ben je een man?"

Ik aarzelde. Moest ik hem zeggen dat de vraag niet klopte? "Ja, ik ben een man", zei ik toen maar.

Hij bekeek me nu van top tot teen. "Dat zijn ook vrouwenschoenen", zei hij, naar mijn korte laarsjes wijzend.

"Ja, ze zeggen het", zei ik. "Hé, wil je niet binnen wachten? Ze komt zo."

Op weg naar de woonkamer draaide hij zich plotseling om en vroeg: "Wil jij een vrouw zijn?"

"Tja...", zei ik. Voordat ik een beter antwoord kon geven, was hij al doorgelopen. Toen ook ik binnen was gekomen, begon hij me, vanaf de bank, meteen te vertellen in welk voetbalelftal hij zat en dat z'n moeder 's zaterdags nooit kon komen kijken. Later ging hij bij Ajax. Dat ik de namen van alle eerste-elftalspelers van Ajax kende, vond hij gaaf. Dat ik de wedstrijden liever met vriendinnen dan met m'n vader bekeek, vond hij onbegrijpelijk.'

Auteur: Fleur Brouwer. Column 'De Vraag' op www.continuum.nl

Bedankt Christine, je begeleiding en professionaliteit waren onontbeerlijk.

Bedankt Geert, Jasper, Michael, Arianne, Luc, Gé, Hannah, John, Leendert/Hellen, Marlo, Patrick, Perry, Mam en Nils.

Marije

2003

Inleiding

Als er een baby geboren wordt, is de eerste vraag: ‘is het een jongetje of een meisje?’. Het antwoord op deze vraag heeft vergaande gevolgen voor de levensloop van de pasgeborene. Bij de aangifte bij de burgerlijke stand wordt de baby ingedeeld in een van de twee categorieën, afhankelijk hoe de geslachtsorganen eruit zien. Met de toewijzing van gender krijgt de pasgeborene een plaats als burger in de maatschappij. (De Jong, 1999:11)

De meesten van ons ervaren het man of vrouw zijn als iets vanzelfsprekends en voelen zich op hun plaats in het lichaam waarin zij geboren zijn. Toch geldt deze vanzelfsprekendheid niet voor iedereen.

Voor diegenen die de toegewezen gender niet als een vanzelfsprekendheid ervaren, is de laatste jaren meer aandacht gekomen. Zowel op medisch, sociologisch en psychologisch gebied als in de media is meer oog gekomen voor transseksuelen en travestieten. Echter, voor de personen die zich niet volledig willen onderwerpen aan de beperkingen van de bestaande dichotomie man/vrouw, de zogenaamde transgenderisten, is tot op heden weinig media-aandacht.

Mensen die zich niet aan de regels van hun gender houden, of als de andere gender door het leven gaan, zijn er altijd al geweest. De begrippen travestie en transseksualiteit zijn niet altijd toereikend voor de mensen die worstelen met hun gender-identiteit, maar deze zijn vaak wel bruikbaar om aan anderen de beleving van hun identiteit kenbaar te maken.

Met de opkomst van de medische psychiatrie eind 19^e eeuw, werden deze ‘cross-gender’ gedragingen als seksuele perversies gezien. In 1910 werd het begrip ‘travestie’ geïntroduceerd en bij de psychische stoornissen ingedeeld. Het begrip ‘transseksueel’ werd ongeveer rond 1950 uitgevonden, toen de eerste geslachtsoperaties in de media werden gebracht. Aan deze twee begrippen werd later nog het begrip ‘genderdysforie’ toegevoegd. Genderdysforie staat voor het algehele gevoel van onbehagen met de eigen geslachtsidentiteit van man of vrouw. (De Jong, 1999:14)

De Nederlandse samenleving houdt nog steeds vast aan de strikte tweedeling tussen man en vrouw. Het is echter bekend dat in andere culturen een derde (en soms zelfs vierde) sekse erkend werd. De westerse opvattingen over de geslachten en seksuele identiteit hebben ons in een positie gebracht die hemelsbreed verschilt van die in verschillende traditionele culturen. Bijvoorbeeld de Siberische getransformeerde sjamaan en de Noord-Amerikaanse berdache en

amazone zijn figuren uit sjamanistische tradities die onze huidige ideeën over deze thema's op de proef stellen. Hun concepten vallen buiten onze opsplitsing in man en vrouw, hetero- of homoseksualiteit. Binnen de sjamanistische visie heb je naast man en vrouw ook het geslacht dat in de literatuur de *berdache* wordt genoemd. De *berdache* is een persoon met een mannelijk lichaam zonder een mannelijke of vrouwelijke identiteit. Hij/zij wijkt van beide af en kan misschien het beste als een tussenvorm worden beschouwd.

Naast dit derde geslacht bestaat er in een aantal culturen (vooral in Noord- en Zuid-Amerika en de subarctische streken van Noordoost-Europa) ook nog een vierde, dat amazone genoemd wordt: iemand met een vrouwelijk lichaam, maar zonder typisch vrouwelijke of mannelijke essentie. De *amazone* staat, net als de *berdache*, tussen man en vrouw in. Er bestaan dus twee typen lichaam; wij noemen ze mannelijk en vrouwelijk, maar in het ene lichaam vind je mannen en *berdaches*, en in het andere vrouwen en amazones. (Williams, 1986: 36)

‘Sinds enkele jaren wordt het Amerikaanse begrip ‘transgender’ ook in Nederland gebruikt. Van dit begrip zijn verschillende definities in omloop. In Amerika gaat het soms over mensen die zonder operationele ingrepen in de rol van de andere sekse leven. Ook worden er wel mensen mee aangeduid die qua identiteit tussen man en vrouw in zitten. Zij voelen zich niet (helemaal) het één en niet (helemaal) het ander. Vaak wordt een bredere definitie gehanteerd, waarbij transgender verwijst naar elk gedrag dat de voorgeschreven sekserollen overschrijft. Het is dan een paraplueterm voor travestieten, transseksuelen en alles wat zich daartussenin bevindt.’ (De Jong, 1999: 15)

Deze scriptie zal dieper ingaan op de beleving van de gender-identiteit van transgenderisten, in de enge betekenis van het begrip. Aangezien zij zich niet thuis voelen in een van de twee bestaande en geaccepteerde categorieën man of vrouw is het interessant om te onderzoeken hoe de transgenderisten hun weg zoeken ‘tussen de seksen.’ Centraal in de scriptie staat de seksedichotomie en de (on)mogelijkheid deze te overstijgen.

1. Probleemformulering

1.1 Doelstelling

De doelstelling van deze scriptie is tweeledig:

Het bijdragen aan meer wetenschappelijke kennis op het gebied van transgender en een beeld geven van de problematiek waar transgender is het dagelijks leven mee te maken krijgen.

Aangezien er nog weinig bekend is over de groep van transgenderisten, is er ook weinig wetenschappelijk onderzoek verricht naar deze doelgroep. Uit de inleiding is al naar voren gekomen, dat de transgenderisten pas sinds enkele jaren uit de schaduw zijn getreden en zich zijn gaan organiseren.

Deze scriptie wil een bijdrage leveren aan meer wetenschappelijke kennis over het fenomeen transgender in de enge betekenis van het woord (zie definiëring van begrippen) en zal aan de hand van diepte-interviews en bestaande literatuur een beeld schetsen van transgenderisten en hun worsteling met de huidige man/vrouw dichotomie.

Deze scriptie richt zich voornamelijk op het ontwikkelen van de genderidentiteit van transgenderisten. Aangezien zij zichzelf buiten de man/vrouw tweedeling plaatsen, is het interessant om te onderzoeken hoe zij hun genderidentiteit vormgeven.

1.2. Vraagstelling

Transgenderisten voelen zich niet (helemaal) man en niet (helemaal) vrouw. Je zou dus kunnen spreken van een derde sekse, een gender die niet (volledig) mannelijk en niet (volledig) vrouwelijk is. De vraagstelling van deze scriptie luidt dan ook:

In hoeverre ontwikkelen transgenderisten een genderidentiteit die de bestaande dichotomie van de mannelijke – en de vrouwelijke genderidentiteit overstijgt, gezien de dominantie van deze seksedichotomie in onze samenleving?

Om de bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden zullen in het onderzoek de volgende deelvragen onderzocht worden:

- Wat wordt er precies verstaan onder een genderidentiteit? (theoretische discussies)
- Hoe ontworstelen transgenderisten zich aan de dominante seksedichotomie in onze maatschappij?
- Tegen welke problematiek lopen transgenders aan in de huidige maatschappij?

Gedurende het onderzoek, zal een antwoord gezocht worden op bovenstaande vragen. Op welke wijze de vragen onderzocht en beantwoordt gaan worden, verwijst ik naar het hoofdstuk 'methodologie'.

1.3. Definiëring van de belangrijkste begrippen

Omdat het onderwerp transgender zich nauwlettend onderscheidt van travestie en transseksualiteit, is het van belang een overzicht te hebben van de belangrijkste begrippen in deze scriptie. Hieronder zullen de definities gegeven worden zoals die in deze scriptie aangehouden worden.

Transgender: In de ruime betekenis van dit begrip wordt het gebruikt als paraplueterm voor elk gedrag dat de voorgeschreven sekserollen overschrijdt (van travestie tot transseksualiteit en alles daartussenin). In engere zin is het een benaming voor mensen die qua identiteit tussen de seksen staan (ook wel transgenderist). (De Jong: 1999:217) In deze scriptie zal voor het begrip transgender de engere betekenis aangehouden worden.

Als paraplueterm voor elk gedrag dat de sekserollen overschrijdt zal hier de term genderdysforie aangehouden worden.

Transseksualiteit: Het verschijnsel waarbij iemand met de 'normale' in – en uitwendige geslachtskenmerken van de ene sekse in de onweerlegbare overtuiging leeft tot de andere sekse te behoren. (Kuiper, 1991:15) Een transseksueel heeft dus, in tegenstelling tot een transgenderist, de overtuiging in een verkeerd lichaam geboren te zijn.

Genderidentiteit: De mate waarin iemand het gevoel heeft man en/of vrouw te zijn. En op welke manier de persoon hier uiting aan geeft. (De Jong, 1999:216)

Interseksuelen: Mensen die zijn geboren met ambigue geslachtsorganen en/of afwijkende geslachtschromosomen. (De Jong, 1999: 216)

Travestie: Verkleding als persoon van de andere sekse. Dit kan vanuit een innerlijke behoefte gebeuren, maar ook bijvoorbeeld als theateraal middel om een bepaalde rol neer te zetten. (De Jong, 1999: 217)

Uniseksueel: Letterlijk: als één sekse. Hier wordt deze term gebruikt in verband met de opvoeding als één sekse en het naar buiten treden met de uiterlijkheden van één sekse. (Lenning, van. 2000:75)

2. Theoretisch en Conceptueel Kader

Vanaf ongeveer de jaren '50 van de vorige eeuw is er een scala aan literatuur en theorievorming ontwikkeld rondom het onderwerp genderdysforie, gender en (gender)identiteiten. Vanuit diverse wetenschappelijke stromingen kwam aandacht voor variabele genderidentiteiten, onder andere de vrouwenstudies, queerstudies en homostudies droegen bij aan nieuwe invullingen van het begrip gender.

De bestaande literatuur en theorievorming op het gebied van gender en cross-gendergedrag heeft zich voorlopig alleen gericht op transseksualiteit en travestie. Wetenschappelijke theorieën over specifiek de transgenderisten is nog niet geschreven. Transgender zal in deze scriptie in het licht van de bestaande theorieën over transseksualiteit en travestie bekeken worden.

In deze scriptie zal voornamelijk de theorie van Judith Butler gebruikt worden en vanuit die achtergrond zal er naar de 'veranderlijke genderidentiteit' van transgenders gekeken worden. De theorie van Butler zal uitvoerig besproken worden, waarna dieper ingegaan zal worden op de link tussen de vraagstelling van deze scriptie en de theorie van Butler.

2.1. Judith Butler

'Judith Butler (1956) is zonder enige twijfel een van de meest spraakmakende filosofen op het terrein van gender en seksualiteit van dit moment.' (Halsema en Wilmink, 2000:7)

Butler is in het theoretische discours moeilijk te plaatsen; sommigen plaatsen haar in de feministische hoek, anderen zien haar als grondlegger van de 'queer-theory'. De queer-theory is een theoretische stroming die zich afzet tegen het feit dat er vaste identiteiten zouden bestaan op basis van seksuele voorkeur en gender. Butler zelf ziet zich echter de ene keer als feministisch theoretica en de andere keer als queer theoretica. (Halsema en Wilmink, 2000:10)

2.2. *Sekse en gender*

De opvatting van Butler over sekse en gender is enigszins gecompliceerd. Als gangbaar onderscheid tussen sekse en gender wordt over het algemeen geaccepteerd dat sekse het biologische onderscheid in geslacht behelst en gender wordt daarvan onderscheiden als het historisch en cultureel voortgebrachte, dus geconstrueerde verschil tussen man en vrouw. (Oakley, 1972:158) Zowel antropologisch als psychoanalytisch onderzoek hebben aan dit onderscheid bijgedragen. Zo verstaat de psychoanalyticus Robert Stoller onder gender het begrip dat iemand heeft van zichzelf als mannelijk of vrouwelijk, dat hoeft niet samen te vallen met iemands biologische geslacht. (Stoller, 1968:34) Simone de Beauvoir legt in haar boek 'de tweede sekse' de nadruk op de historische en culturele bepaaldheid van vrouwelijkheid. Volgens de Beauvoir word je niet als vrouw geboren, maar als vrouw gemaakt. Zij benadrukt hiermee dat vrouwelijke eigenschappen zoals wij die verstaan onder vrouwelijkheid niet iets aangeborens is. (De Beauvoir, 1972: 24)

Butler en anderen vechten dit onderscheid tussen sekse en gender aan. Volgens Butler is ook het lichamelijke verschil een culturele constructie; sekse kan niet opgevat worden als een vaststaand lichamenlijk gegeven, maar wordt toegeschreven aan het lichaam.

Butler stelt dat er een discrepantie bestaat tussen het sekse- en genderonderscheid: feministische theoretici gaan er volgens Butler teveel vanuit dat gender een culturele constructie is, dat volledig losgezien dient te worden van een zogenaamde 'natuurlijke' sekse. Maar gender wordt daarentegen wel weer verbonden met het geseksueerde lichaam. Hoe kun je dan stellen dat gender op een of andere manier voortkomt uit sekse? Want uit het idee dat er twee seksen zijn, mannen en vrouwen, komt niet direct naar voren dat de constructie van mannelijkheid, alleen aan mannenlichamen toebedeeld kan worden. Dit geldt ook voor de constructie van vrouwelijkheid die voort zou komen uit de sekse 'vrouw'. Als het begrip gender zo onafhankelijk wordt voorgesteld, zou het niet uitmaken of het idee 'man' en 'mannelijk' ook een vrouwenlichaam zou kunnen aanduiden. (Butler, 1990: 10-11)

Butler stelt dus dat het onderscheid tussen sekse en gender dus in feite overbodig is, aangezien ze beiden dezelfde status hebben. 'En zij gaat nog verder: uiteindelijk noemt zij het hele denken en spreken over sekse als tweedeling en als iets natuurlijks, gender. Het hele onderscheid tussen sekse en gender wordt in feite voortgebracht door een genderdenken.' (Halsema en Wilmink, 2000: 12)

Butler verbindt Foucaults idee van de werking van waarheidsvertoegen met de ‘natuurlijkheid’ van sekse: de ideeën over de natuurlijkheid van sekse kunnen evengoed voortkomen uit een waarheidsvertoog, net als de culturele betekenissen van gender. Gender dient niet alleen opgevat te worden als een culturele betekenis maar ook als deel van een denken dat ideeën omtrent de ‘natuurlijkheid’ van sekse produceren. Volgens Butler komen de ideeën over sekse voort uit een genderdispositief. Dat wil zeggen: een denken waarin sekse voorgesteld wordt als een prediscursief en natuurlijk element, waarbij het vertoog over dit element juist verbergt dat het voortkomt uit de werking van een wetenschappelijk vertoog. Daardoor produceert het ook bepaalde machtsaspecten die als doel hebben sekse als natuurlijk gegeven in stand te houden. (Butler, 1990:11)

2.3. Performativiteit van Gender

Butler ontkent niet dat mannen en vrouwen biologisch van elkaar verschillen, ook beweert zij niet dat die verschillen alleen cultuurproducten zijn. Doordat onze lichamen uiterlijke verschillen vertonen lijkt gender een lichamelijk gegeven te zijn, maar dat maakt het nog niet natuurlijk of wezenlijk. Butler heeft het over de ‘performativiteit van gender’: volgens Butler verkrijgen individuen een gender door culturele normen met betrekking tot mannelijkheid en vrouwelijkheid aan te halen en te herhalen. Die normen gaan aan het subject vooraf. Voordat het subject in deze wereld geplaatst wordt, gaan er al culturele opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid om in de cultuur. Door het proces van herhalen van de culturele normen worden deze ook geproduceerd en gereproduceerd. Dit proces noemt Butler het ‘performatieve proces’. Het begrip performatief komt oorspronkelijk uit de taalkunde, wat wil zeggen dat een woord op zichzelf een taalhandeling inhoudt. Iedere uiting van communicatie is een taalhandeling: alle uitspraken oefenen een effect uit op wat ze benoemen en geven dit mede vorm. (Halsema en Wilmink, 2000: 12)

Butler geeft aan, dat gender door het performatieve karakter echter niet opgevat kan worden als een essentiële identiteit, maar als iets dat onderhevig is en kan veranderen in tijd en plaats, ondanks dat gender wel de schijn ophoudt van een vaste identiteit. Gender kan, volgens Butler, ook niet opgevat worden als een norm die volledig geïnternaliseerd kan worden. Je valt nooit samen met de norm die je herhaalt. (Butler, 1990: 179)

Het beste voorbeeld van de performativiteit van gender is volgens Butler travestie. ‘Travestie stelt volgens haar de notie van een ware genderidentiteit en de gedachte dat gender iets

innerlijks zou zijn dat tot uitdrukking komt, ter discussie. Bij travestie stemmen de uiterlijke verschijning en de lichamelijke sekse – met de vaak ermee geassocieerde innerlijke essentie – juist niet overeen. Travestie vormt enerzijds een parodie op gender, maar toont anderzijds wat gender feitelijk inhoudt: het laat zien dat alle verschijningsvormen van gender, dus ook man – en vrouw zijn, in feite performances zijn.’ (Halsema en Wilmink, 2000: 15)

2.4. Abjecte Lichamen

Butler benadrukt dat gender een effect is van waarheidsvertogen, waarbij een genderhiërarchie wordt vastgesteld. Het begrip gender is op zichzelf niet beladen met een positieve of negatieve betekenis, gender is immers niet meer dan een actieve herhaling van normen en uitspraken over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Binnen de vertogen bestaat er een normatief kader waarin bepaald wordt wat ‘goede’ en ‘foute’ genders zijn, welk gedrag er wel en niet geaccepteerd wordt. (Butler, 1997: 16-17)

Door dit normatieve kader ontstaat er in de samenleving een stelsel aan normen en waarden, dat de restricties van gender in stand houdt. Subjecten die zich niet aan de juiste normen houden of daaraan niet kunnen voldoen, vanwege bijvoorbeeld hun uiterlijk of seksuele voorkeur, worden buitengesloten en benoemd als abnormaal of pervers. Butler verbindt Foucaults opvatting over de disciplineren van het lichaam aan Lacan’s opvatting over ‘abjectie’. Abjectie betekent volgens Lacan een domein dat uitgesloten wordt in het proces van subject-wording, maar daar noodzakelijkerwijs wel voor nodig is. Om te weten wat ‘goed’ is, moet je weten wat ‘slecht’ is, abject heeft niet-abject nodig om zich te kunnen plaatsen. Butler verbindt het idee van abjectie met het idee van Foucault dat lichamen die niet gedisciplineerd konden worden werden opgesloten en onderworpen aan therapie en heropvoeding. Abjecte lichamen voldoen niet aan de norm en worden dus buitengesloten van de sociale gemeenschap. (Halsema en Wilmink, 2000:17/18)

Abjecte lichamen zijn lichamen die, doordat de sociale gemeenschap ze buitensluit, mede de grenzen van het normatieve kader bepalen. Deze lichamen zijn van groot belang voor het doorbreken van het normatieve kader. Juist doordat ze de grenzen vormen van de sociale gemeenschap, bezitten ze een belangrijk potentieel aan verzet voor de verandering van heersende normen. Elke performatieve uitspraak of handeling verwijst volgens Derrida naar een bepaald model of een begrip waardoor de herhaling zijn vorm krijgt. De herhaling kan nooit volledig het model verbeelden of verwoorden, er zal altijd een (minimaal) verschil

aanwezig zijn. Als vrouw kun je nooit volledig aan het beeld van de ware vrouw voldoen, aangezien volgens Butler er niet zoiets bestaat als een oorspronkelijk vrouw zijn. In de herhaling van wat oorspronkelijk niet bestaat, maar geproduceerd wordt vanuit een overheersingstrategie, ligt de ruimte voor verzet. Door de norm anders te herhalen, accenten te leggen, kan er iets geproduceerd worden wat mogelijk kan leiden tot een nieuwe vorm of acceptatie. Binnen de herhaling wordt ruimte gecreëerd voor verandering.

2.5. Materialisatie van het lichaam

De stelling dat sekse een constructie is, geeft geen antwoord op de vraag hoe de materialiteit van sekse wordt bepaald. Butler heeft in 'Bodies that Matter' nader onderzocht welke betekenis en functie het lichaam binnen haar opvattingen van gender als regulerend mechanisme heeft. Zij zegt dat gender wordt geproduceerd in een proces van materialisatie. (Halsema, 2000:30) Met dit begrip bedoelt zij dat het lichaam mede vorm krijgt door de taal. Butler legt hiermee geen ontologische claim, maar een epistemologische: het lichaam is niet door de taal, wij hebben enkel toegang tot het lichaam via de taal. Iedere uitspraak geeft het lichaam mede vorm en krijgt het betekenissen mee, die met de uitspraak samenhangen. Butler stelt dat het lichaam meer is dan de taal waardoor het gevormd wordt, dat het lichaam toegankelijk is via de taal. Hoewel ons lichaam dus niet bestaat doordat de taal ons toegang verschaft (ontologische claim) en de werkelijkheid van het lichaam groter is dan wij kunnen bevatten, is de taal wel de voorwaarde voor het verschijnen van de materialiteit van het lichaam. (Vasterling, 1999: 22)

2.6. Samenvatting

In het kader van de gestelde probleemformulering zullen in deze scriptie met name de concepten van performativiteit van gender en het abjecte lichaam nader bekeken worden. De vraag die in deze scriptie opgeworpen wordt, is hoe de transgender de bestaande dichotomie van mannelijkheid en vrouwelijkheid overstijgt, in een maatschappij waar deze dichotomie zo overheersend is. Hierbij is het in eerste instantie belangrijk te weten dat Butler onze samenleving ziet als een hegemonaire, heteroseksuele maatschappij. Dat wil zeggen dat de genderdichotomie en de daarmee samenhangende heteroseksuele norm overheersend is en alles wat buiten die norm en tweedeling valt abject is, er niet toe doet. (Halsema en Wilmink, 2000:19) Het performatieve proces van constructie van het lichaam start, zoals gezegd, al

vanaf de geboorte, bij de uitroep: 'het is een jongetje, of meisje'. Vanaf dat moment worden onze lichamen opgenomen in de semantische constructies van de taal. Butler benadrukt twee punten in dit proces. Ten eerste voltrekt de vormgeving van het lichaam zich via taalhandelingen van het subject. Ten tweede wordt de vormgeving van het lichaam gereguleerd door dwingende normen. (Vasterling, 1999:11) Deze normen zijn dwingend, omdat zij alles wat buiten de normen vallen als niet existentieel, ofwel, abject beschouwen. Transgenders voldoen niet aan de normen en worden dus als abject beschouwd. Hun bestaan wordt verworpen omdat zij een bedreiging vormen voor alles wat normaal of 'natuurlijk menselijk' is en waar het subject zich dus mee dient te identificeren.

Ten tweede is het van belang dat de binariteit van gender in termen van mannelijk en vrouwelijk berust op de beperkingen die het hegemonisch, cultureel vertoog over gender en sekse voortbrengt. De innerlijke samenhang of eenheid van beide genders (man of vrouw), vereist een heteroseksualiteit die tegelijk vastligt en een tegenstelling inhoudt. Deze gevestigde heteroseksualiteit vereist, en is tegelijk de voortbrengster van, de eenduidigheid van beide gendertermen, die alles zijn wat er binnen een oppositioneel binair gendersysteem aan genders mogelijk is. De instelling dat heteroseksualiteit als natuurlijk en opgedrongen wordt voorgesteld, vereist en regelt dat gender een binaire verhouding is waarbinnen een mannelijke term van een vrouwelijke wordt onderscheiden. Dit onderscheid wordt door het heteroseksuele verlangen tot stand gebracht. (Butler, 1990:31)

Transgenders worden in de visie van Butler als abject beschouwd en dus door de maatschappij uitgesloten. Hoe laten de transgenders deze heersende heteronormen achter zich, kunnen zij deze wel achter zich laten? Is het mogelijk om in een maatschappij waar je bestaan ontkent wordt en waar de seksedichotomie zo overheersend is, je een genderidentiteit eigen te maken en de bestaande dichotomie te overstijgen?

De motivatie om de theorie van Butler als achtergrond voor deze scriptie te gebruiken ligt voornamelijk in haar constructivistisch denken over sekse en gender en haar visie op de maatschappelijke tweedeling tussen man en vrouw. Voor transgenders speelt het lichaam een belangrijke rol, door het lichaam als een construct te beschouwen, ontstaat er een nieuwe visie op het lichaam. Door het lichaam en daarmee sekse en gender niet als iets natuurlijks te beschouwen, maar als een construct, geeft dat ruimte in de benadering van het lichaam. De

constructivistische visie van Butler biedt mogelijkheden transgender te plaatsen in het genderdenken.

Transgenders geven aan zich niet thuis te voelen binnen de bestaande man-vrouw dichotomie. Om het fenomeen transgender beter te kunnen plaatsen in het maatschappelijk geheel, is het van belang inzicht te hebben in de man-vrouw dichotomie en waar deze op gebaseerd is. Butler's visie op de dichotomie, de basis ervan en de grenzen die zij daarbij aangeeft, maakt het voor transgenders mogelijk zichzelf te plaatsen. Daarnaast handelt Butler ook over de (on)mogelijkheid om de seksedichotomie te overstijgen en geeft daarmee handvatten om de centrale vraagstelling van deze scriptie te beantwoorden.

2.7. Kritiekpunten op Butler's theorie

Er is op de theorie van Judith Butler veel kritiek geleverd. Deze kritiek heeft met name betrekking op Butler's opvatting over het subject en haar opvattingen over de man-vrouw dualiteit. Een paar van deze kritiekpunten zullen hieronder weergegeven worden:

Verweij uit kritiek op Butler's pogingen de heersende binaire posities in onze samenleving te doorbreken. Volgens Verweij blijft Butler toch ook hangen in man-vrouwdualiteiten en is het ook niet mogelijk deze te doorbreken. Verweij heeft drie hoofdpunten van kritiek die zij aan de hand van de theorie van Nietzsche wil aantonen. Ten eerste wil zij aangeven dat ook Butler niet onder de binaire posities uitkomt, ten tweede dat vrouwelijkheid en mannelijkheid niet hoeven te verwijzen naar een bepaald lichaam en ten derde dat Butler door dit onderscheid te willen overstijgen, teveel aan de historiciteit en materialiteit van het lichaam voorbijgaat.

Verweij stelt dat alle pogingen om de dualiteit te overstijgen in feite irreëel zijn. Er wordt wel gespeeld met de genderindeling, door travestieten en transseksuelen bijvoorbeeld, maar alle mogelijke genders, blijven variaties op de man-vrouwdualiteit. (D. Verweij, 1994:46/47)

Een tweede voorbeeld van kritiek op het werk van Butler dat ik hier wil geven, is de kritiek die geuit wordt op Butler's subjectopvatting. Bijvoorbeeld Seyla Benhabib, een Turks/Amerikaanse feministe die zich in haar boek 'Situating the Self' af vraagt hoeveel mogelijkheden tot verzet Butler's subject nog heeft binnen de genderperformances. Zij vraagt zich af dat als we niet meer zijn dan het totaal van de genderexpressies die we uiten, of er dan nog een kans bestaat dat we ooit de performance stoppen en ons masker afgooien? Hebben we zelf ook nog iets te zeggen over de regie van ons toneelstuk? Volgens Benhabib geeft Butler zelf antwoord op deze vraag door de mogelijkheden van aan – en herhaling van normen te

benadrukken. Want bij herhalingen van normen, kan het voorgaande nooit volledig herhaald worden. Hier ligt de mogelijkheid tot verzet en verandering. Maar Benhabib vraagt zich af waar de middelen voor deze verandering vandaan komen. Zij heeft er zelf ook geen sluitend antwoord op, zij geeft slechts aan dat dergelijke subject – en genderopvattingen nieuwe theorievorming uit daagt om de grenzen te zoeken van andere theoretische paradigma's. (S. Benhabib, 1992:218)

Een laatste punt van kritiek die ik hier wil aanhalen is de kritiek van Vasterling op Butler's opvattingen over de materialisatie van het lichaam door middel van de taal. Vasterling wil aantonen dat het lichaam niet alleen toegankelijk is door de taal. Zij maakt hiervoor onderscheid tussen 'begrijpelijkheid' en 'toegankelijkheid' van het lichaam. Met deze concepten wil zij Butler's idee over de toegankelijkheid van het lichaam vergroten. Butler stelt dat tussen het lichaam en de psyche een afhankelijkheidsrelatie bestaat. De psyche vraagt om taal om de signalen van het lichaam te kunnen interpreteren. Het lichaam maakt zijn aanwezigheid duidelijk, maar de psyche kan dit niet altijd interpreteren. Hiermee is er sprake van een lichaam dat een grotere toegankelijkheid heeft dan begrijpelijkheid. Dat noemt Vasterling het 'onbegrijpelijke lichaam'. Wij krijgen toegang tot dit onbegrijpelijke lichaam door de ervaringen die onze begrijpelijkheid te boven gaan. Wanneer toegankelijkheid gelijkgesteld wordt aan begrijpelijkheid, dan zijn onze ervaringen waarvoor geen verklaring of woorden zijn, niet mogelijk. (V. Vasterling, 1999:26)

Vasterling vergroot dus Butler's idee over de toegankelijkheid van het lichaam door het concept van het onbegrijpelijke lichaam. Hiermee wordt dus de potentie voor verzet van het lichaam vergroot.

3. Methodologie

3.1 Onderzoekstype

Zoals al eerder is aangegeven bestaat er op het gebied van transgender nog weinig wetenschappelijke theorievorming. In deze scriptie wordt als theoretisch kader de theorievorming van Judith Butler gebruikt.

Het type onderzoek dat voor deze scriptie is uitgevoerd is een kwalitatief onderzoek. Kwalitatief onderzoek is interpretatief onderzoek waarbij theorie als achtergrond dient voor het beschrijven van eigenschappen. ('t Hart 1998: 103) In deze scriptie wordt als theoretisch richtpunt de theorie van Butler gebruikt. Deze zal als achtergrond gebruikt worden om licht te werpen op de onderzoeksvraag van deze scriptie: In hoeverre ontwikkelen transgenderisten een genderidentiteit die de bestaande dichotomie van de mannelijke – en de vrouwelijke genderidentiteit overstijgt, gezien de dominantie van deze seksedichotomie in onze samenleving?

3.2. Onderzoeksstrategie en dataverzameling

Om de gestelde vraagstelling te kunnen beantwoorden, heb ik voor het onderzoek voor deze scriptie een kwalitatief onderzoek verricht op basis van diepte-interviews met transgenders.

Ik heb gekozen voor een kwalitatief onderzoek op basis van interviews, aangezien deze scriptie de beleving en eigen ervaring van de transgenders onderzoekt. Ik heb gekeken hoe de transgenders individueel hun weg 'tussen de seksen' hebben gezocht en nog zoeken. Er zijn 15 respondenten geïnterviewd in de leeftijd tussen 26 en 53, meestal in hun eigen omgeving om zoveel mogelijk storende factoren te vermijden.

Er zijn in Nederland, met name in en rond Amsterdam, een aantal zelfhulpgroepen en belangenverenigingen voor transgenders, transseksuelen en travestieten. Via een bevriende transgender is ingang verkregen tot informatie rondom deze groepen en activiteiten.

De selectie van respondenten heeft plaatsvinden door middel van sneeuwbalselectie. Dat wil zeggen dat via de bevriende transgender meerdere respondenten benaderd zijn. ('t Hart, 1996:

117) Ook is via het internet (www.continuum.nl) een oproep geplaatst waarin transgenders gevraagd is mee te werken aan dit onderzoek.

Naast 15 diepte-interviews zijn er 6 personen via het internet vragen gesteld met specifieke achtergrond vragen om een breder beeld te krijgen van de dagelijkse problemen van transgenders en specifieke gezinssituaties.

Voor het afnemen van de interviews heb ik een topic-lijst opgesteld met de diverse onderwerpen die in het interview aan de orde dienen te komen. De onderwerpen op de topic-lijst komen voort uit een eerste brainstorm over wat ik wil weten van de respondenten, zoals de gevoelens over het biologische lichaam, waarom noemt de respondent zich transgender, wanneer de gevoelens van ontevredenheid zich voor het eerst voordeden en de gevoelens over de man-vrouw dichotomie in onze samenleving. Aan de hand van deze lijst is een vragenlijst samengesteld met de interviewvragen aan de respondenten.

De interviews zijn op basis van open vragen afgenomen, aangezien het voor deze scriptie met name relevant is te weten hoe de personen hun eigen genderidentiteit heden ervaren en hoe zij daar vorm aan geven. Het betreffen persoonlijke verhalen die het best tot hun recht komen in een open interview. De interviews zijn, met toestemming van de respondenten, opgenomen op een taperecorder waarna ik ze op papier heb uitgewerkt.

3.3. Dataverwerking

Na het verzamelen van de data, heb ik middels kwalitatieve analyse de uitgewerkte data verwerkt.

Zoals gezegd zijn voor het verkrijgen van de data open interviews gebruikt. Dit type interview is in dit onderzoek gebruikt omdat het de persoonlijke ervaringen en belevingen van de respondenten betreft. De methode van analyse van deze interviews betreft de interpretatieve, kwalitatieve analyse.

Een veelgehoorde kritiek op interpretatief onderzoek is dat zulk onderzoek vaak blijft steken in losse beschrijvingen, die gesteld zijn in mogelijke suggestieve, maar weinig heldere en precieze taal, waarbij er eigenlijk geen duidelijk onderwerp van studie is. En dat interpretatief onderzoek dus eigenlijk geen bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van wetenschap, maar slechts een vaag gedefinieerd inzicht biedt. (Ten Have, P, 1989:116)

In dit onderzoek is getracht een systematische analyse en respectvolle interpretatie elk hun

plaats in het onderzoeksproces te geven. Kwalitatieve analyse behelst een aantal stappen die meerdere malen herhaald worden gedurende de analysefase. Na het verzamelen van de data is de eerste stap de analyse in eerste instantie. (Maso, I, 1987:80) Bij deze stap in het analyseproces dient de onderzoeker afstand te nemen van alle voorkennis die tijdens het vooronderzoek zijn opgedaan. Dat betekent dat de onderzoeker afgaat op de gezichtspunten van de respondenten; door de respondenten aangeduide relaties tussen verschijnselen en duidingen van de eigen motieven. Deze worden in een verslag vastgelegd en meerdere malen doorgelezen zonder poging tot verklaring. Uit dit verslag worden de meest opvallende verschijnselen met elkaar in verband gebracht en onderzocht of zij een of meerdere thema's vertegenwoordigen. Daarna wordt het materiaal nogmaals doorgenomen en wordt bezien of er betekenis gegeven kan worden aan de gevonden thema's met betrekking tot de geformuleerde vraagstelling.

Na de analyse in eerste instantie, volgt de analyse in tweede instantie, bij deze stap gaat het om de confrontatie van de gebruikte theorie met de gevonden thema's en meningen uit de eerste stap van analyse. Bij deze stap wordt dus de gevonden data met de betekenis die de onderzoeker deze heeft gegeven, ingepast in de in de literatuur gevonden theorie. De uitspraken die aan de hand van deze inpassing kunnen worden gedaan, worden beoordeeld op hun waarde om de gestelde vraagstelling te beantwoorden.

Deze twee stappen worden meerdere malen herhaald in het analyseproces, om uiteindelijk tot een verslaglegging te komen die uiteindelijk de gestelde vraagstelling zal beantwoorden. (Maso, I, 1987:114)

De hierboven beschreven methode is ook in dit onderzoek gebruikt. Na de schriftelijke uitwerking van de interviews, is in de eerste analyse getracht typologieën en thema's te onderscheiden die als aanknopingspunt konden dienen voor verdere analyse. Tijdens de analyse van de interviews is herhaaldelijk teruggegrepen op de oorspronkelijke data om de uitwerking dicht bij die data te houden. Op die manier ontstonden verschillende thema's die in de tekst als uitgangspunten voor de verdere analyse dienden. Bij de analyse in tweede instantie is opnieuw de gebruikte theoretische achtergrond van Judith Butler bekeken en zijn de onderscheiden thema's uit de eerste analyses theoretisch geduid. De uitspraken van de respondenten zijn door middel van de theorie op hun waarde geschat om de centrale vraagstelling te beantwoorden.

3.4. Wetenschappelijke relevantie

De wens bestaat om met dit onderzoek en de verslaglegging ervan in de vorm van een eindschrijft, meer empirische kennis te verzamelen over hen die zich niet thuis voelen in de man-vrouw dichotomie. Met name het onderwerp transgender is betrekkelijk ‘nieuw’ in de wetenschap, met dit onderzoek zal meer inzicht worden geboden in de ontwikkeling van een genderidentiteit van transgenderisten.

Door de kleinschaligheid van het onderzoek zal het niet mogelijk zijn om een nieuwe theorievorming te ontwikkelen. Echter bestaat de wens om het verschijnsel van transgender onder de aandacht te brengen en hiermee een aanzet te geven voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek. Met name het aspect van het denken in de bestaande seksedichotomie man/vrouw zal onder de loep genomen dienen te worden.

3.5. Maatschappelijke relevantie

Het aspect van het denken in de man/vrouw tweedeling is relevant voor het maatschappelijk leven. Mensen delen personen in op basis van deze dichotomie en verbinden hieraan diverse eigenschappen. Transgenderisten zijn niet in deze tweedeling te plaatsen, wat het maatschappelijk leven voor hen ingewikkeld maakt en vaak zelfs onmogelijk.

Voor het ontwikkelen van een genderidentiteit spelen de maatschappij en de normen en waarden die een maatschappij in zich heeft een belangrijke rol. Met dit onderzoek wordt het bestaande denkpatroon ten aanzien van sekserollen en genderidentiteiten anders bekeken en wordt een handvat geboden om personen anders te benaderen dan in de huidige sekse tweedeling man/vrouw.

Door deze andere benadering zal worden getracht meer bekendheid te geven aan het verschijnsel transgender en de moeilijkheden die transgenderisten in hun maatschappelijk leven tegenkomen. Op die manier zal dit onderzoek proberen bij te dragen aan meer begrip en acceptatie in de maatschappij.

4. Resultaten van Onderzoek

Het zoeken naar een eigen genderidentiteit blijkt een lastige opgave voor transgenders. Vanaf de geboorte wordt hen op basis van hun sekse een gender toegewezen. Dat houdt in dat zij gesocialiseerd worden naar de heersende maatschappelijke normen omtrent gender. Dit geeft een hoge mate van ontevredenheid en eenzaamheid. Pas in de pubertijd hebben zij de geestelijke- en verbale vermogens om kritisch naar zichzelf en de maatschappij te kijken. Zij worden zich bewust van de maatschappij en haar waarden en normen.

Het ontwikkelen van een eigen identiteit behelst vele verschillende identiteiten, onder anderen de verschillende sociale identiteiten zoals bijvoorbeeld de etnische identiteit en de genderidentiteit. De nadruk ligt in dit onderzoek voornamelijk op de genderidentiteit, aangezien deze identiteit het struikelblok is voor transgenders. Echter, het ontwikkelen van een stabiele genderidentiteit staat niet op zichzelf. De genderidentiteit is één van de sociale identiteiten van een persoon. Bij de sociale identiteit gaat het om de verhouding tussen het individu en de omgeving. Met het sociale identiteitsbegrip wordt aangegeven wie een persoon is en hoe hij of zij door anderen wordt herkend en beoordeeld. Het gaat om categoriale lidmaatschapskenmerken zoals geslacht, leeftijd en etnische achtergrond. (Verkuijten 1999:23)

De sociale genderidentiteit vormt een belangrijk onderdeel van de identiteit van transgenders, aangezien het categoriseren van mensen naar aanleiding van hun geslacht een kernpunt is in onze samenleving. De categorie sekse of gender is de eerste waarin men anderen indeelt bij interactie met anderen. Bij transgenders kan op het eerste gezicht geen inschatting gemaakt worden van de sekse van de persoon, waardoor de primaire indeling naar geslacht wegvalt. Butler stelt in dit verband dat een persoon pas bestaansrecht heeft, wanneer deze voldoet aan de heersende maatschappelijke normen van seksualiteit en gender. Sekse fungeert als norm binnen de maatschappij en vormt de basis van het sociale bestaansrecht. Wanneer iemand voldoet aan de heersende normen, wordt het lichaam 'gematerialiseerd', dat wil zeggen dat het lichaam bestaansrecht krijgt. Wanneer iemand niet voldoet aan de hegemoniale maatschappelijke norm, wordt dat door haar 'abject' genoemd. Abjectie wil zeggen dat de lichamen niet gematerialiseerd zijn en dus buiten de maatschappij vallen, zij doen er niet toe. Zij ziet sekse en gender als constructief, maakbaar. Gender wordt maakbaar door middel van de taal. Zij noemt dit de performativiteit van gender. Door aan – en herhaling van normen omtrent gender en seksualiteit krijgen wij toegang tot het lichaam. (Halsema 2000: 17)

Volgens Butler zouden transgenders dus geen bestaansrecht hebben, abject zijn, aangezien zij niet voldoen aan de heersende normen binnen de maatschappij. De worsteling van

transgenders speelt zich dus niet alleen af binnen de eigen persoon, maar staat in wisselwerking met de socialisatie van huis uit en, later, de normen vanuit de maatschappij en de sociale omgeving. Met name de heersende seksedichotomie binnen onze samenleving staat centraal in dit onderzoek. Onze maatschappij is ingedeeld in twee geaccepteerde seksen: mannelijk en vrouwelijk. Wanneer een persoon in uiterlijke verschijning niet voldoet aan het beeld van deze tweedeling, kan het lichaam en daarmee de persoon dus als abject gezien worden.

De thuissituatie is de eerste norm waarmee een persoon te maken krijgt. De heersende normen over seksualiteit en gender binnen het gezin en de familie worden overgedragen en opgelegd aan het individu. Wanneer de gevoelens van het individu niet overeenkomen met die normen, betekent dat een innerlijke strijd van het individu met de eigen gevoelens met betrekking tot het lichaam en de norm binnen het gezin.

4.1. Het Biologisch Lichaam

Een van de kernaspecten van transgenderisme is de ontevredenheid met het eigen lichaam. De gevoelens die transgenders hebben over hun eigen gender en hoe hun lichaam er in de spiegel uitziet, komt niet met elkaar overeen. De bewustwording van deze inconsistentie tussen de geestelijke gesteldheid en het biologische lichaam begint vaak al vroeg. Rond het 5^e, 6^e levensjaar, en soms al eerder, zijn er al uitingsvormen van deze ontevredenheid te constateren. Dit uit zich bijvoorbeeld in het dragen van kleding van de ouder van de andere sekse en experimenten met het rolgedrag van de tegenovergestelde sekse.

Vaak wordt op die leeftijd nog niet beseft dat deze gevoelens van ontevredenheid zo diep zitten bij de kinderen en worden er geen connecties gelegd met eventueel transgenderisme. Iedereen kent wel de ‘jongensachtige’ meisjes die niets anders willen dragen dan een spijkerbroek en niets liever doen dan voetballen met de jongens. Of de zachte, lieve jongetjes die in de pauze op het schoolplein het liefst bij de meisjes zitten en luisteren naar hun verhalen. Er is op dat moment nog niemand die zich afvraagt of dat gedrag wel ‘normaal’ is of aan het kind zal vragen waar het gedrag vandaan komt. Niet alle kinderen die dit gedrag vertonen zijn direct transgender en zij zullen opgroeien als mannen en vrouwen die geen of weinig problemen ondervinden met hun genderidentiteit. Echter, voor de kinderen die wel transgendergevoelens hebben ligt nog een lange weg van onbegrip, angst en ontevredenheid in het verschiet.

Rond de pubertijd wordt de lichamelijke kwestie steeds belangrijker en neemt het gevoel van ontevredenheid steeds meer toe. In de interactie met leeftijdgenoten wordt het lichamelijke steeds meer benadrukt en voelen de transgenders zich steeds meer geïsoleerd van hun leeftijdgenoten. De innerlijke strijd met het lichamelijke zet zich voort en kan diverse uitingsvormen aannemen.

4.2. Thuissituatie

Zeer belangrijk voor de identiteitsontwikkeling van de transgender is de thuissituatie. Hoe gaan de familieleden en met name het directe gezin om met het ‘anders’ zijn van de transgenders? De transgenders geven aan dat de manier waarop met name de ouders reageren op hun genderdysfore gedrag, sterk medebepalend is voor de ontwikkeling van hun zelfbeeld. Opvallend is dat de respondenten die voor deze scriptie geïnterviewd zijn twee omgangsvormen binnen het gezin aangeven. Er is een verschil aan te merken tussen de gezinnen die een meer vooruitstrevende visie hebben en als meer progressief zijn aan te merken en de meer behoudende families. Geen van de respondenten gaf aan dat de familie het gedrag direct accepteerde en de respondenten ondersteunde. Zij gaven aan dat de familie het transgendergedrag óf negeerde, óf bestrafte.

Waar de transgenders meer vrij gelaten werden in hun doen en laten, daarmee wordt bedoeld het negeren van het gedrag, voelden zij zich vrijer om te experimenteren alsook om zichzelf te zijn. Zij hadden meer de ruimte om zichzelf te ontdekken en tot een acceptatie van zichzelf te komen. Doordat de transgenders in dit soort gezinnen geen seksuele norm opgelegd krijgen, krijgen zij meer ruimte om hun eigen identiteit te ontdekken. Het gezin vormt de basis voor ieders normen en waarden besef.

Wanneer vanuit het gezin van de transgender geen uitgesproken heteroseksuele norm wordt gehanteerd en opgelegd aan de leden van het gezin, heeft de transgender minder het gevoel dat wat hij/zij doet en voelt, verkeerd is. Butler stelt in dit verband dat alleen de lichamen die binnen de normatieve, sociale praktijken vallen (mannelijk, vrouwelijk en heteroseksueel) sociaal bestaansrecht hebben. (Butler 1990:17)

Het gezin vormt voor de eerste jaren van het leven de sociale omgeving van een persoon. Wanneer het gezin er andere of minder strikte normen op na houdt dan de heersende maatschappelijke normen, wordt er ruimte gegeven aan de transgender om te experimenteren met de genderidentiteit. In dat geval zijn de transgenders binnen het gezin geen abjecte lichamen, maar lichamen die ertoe doen. (Butler 1990: 96)

In de gezinnen waar het als ‘anders’ aangemerkt gedrag werd bestreden of als abnormaal werd bestempeld, voelden de transgenderisten zich minder veilig en ontwikkelden zij onder andere een lager zelfbeeld. Ook komt de identiteitsontwikkeling bij mensen uit een conservatief gezin later op gang onder de druk van de familie. In deze gezinnen worden de heersende maatschappelijke normen van het mannelijke, vrouwelijke en heteroseksuele wel uitgedragen. De transgenders voldoen niet aan deze normen en worden gezien als abnormaal, abject. Wanneer de transgender vanuit het gezin al mee krijgt dat hij/zij feitelijk geen bestaansrecht heeft, zal het langer duren voordat de transgender zich los maakt van de opvattingen van het gezin en de opgelegde normen aan kritiek onderwerpt.

Vaak blijkt de houding en visie van het gezin een eerste norm te zijn voor de transgenders in de mate waarin zij zich vrij voelen te experimenteren. Dat wil zeggen dat de norm vanuit het gezin wat betreft gender en genderrollen een eerste aanzet is tot de gevoelens van onbehagen met het lichaam en hoe zij daar mee omgaan en zich verder ontwikkelen.

In de meer conservatieve gezinnen waar het transgendergedrag wordt bestreden, voelen transgender kinderen zich vaker onvrij en abnormaal. Het volgende citaat van een respondent geeft aan op welke wijze dit kan plaatsvinden:

‘Een keer, toen ik in de kast van mijn moeder aan het snuffelen was, getooid in haar mooiste jurk en hoge hakken, kwam mijn vader binnen. Dat was de eerste keer dat hij mij ‘zo’ zag. Nadat de eerste schrik overkomen was, sleurde hij mij aan mijn haren naar de badkamer en zette mij, met de jurk nog aan, onder een hete douche. Hij tierde en sloeg wild om zich heen. Hij ging weg en liet mij alleen om ruim twee dagen niet meer tegen mij te spreken.’

In dit soort gezinnen wordt het cross-over gedrag bestraft en actief bestreden. Kinderen uit zo’n gezin groeien op met het idee dat hun gevoelens fout en vies zijn. Zij vermijden alle uitingen die met de andere sekse in verband kunnen worden gebracht en gedragen zich met name in de pubertijd extreem mannelijk of vrouwelijk, afhankelijk van hun biologisch geslacht. Zij nemen de denkbeelden van hun ouders over en geloven dat hun gedrag fout is. Zij zullen alles ondernemen om maar niet toe te geven aan hun gevoelens. Dat uit zich onder andere in zeer opstandig gedrag en brutaal en onhandelbaar zijn op school en binnen het gezin. De gevoelens van ontevredenheid van het kind uit zich in gefrustreerd gedrag. Zij worden in hun pubertijd vaak bestempeld als ‘opstandige tieners’.

Deze transgenders gaan actief de strijd aan met hun abjectie. Zij willen graag voldoen aan de maatschappelijke norm en proberen hun eigen gendergevoelens te negeren om op die manier

bestaansrecht te verkrijgen. Zij voelen de druk vanuit de maatschappij en zien het als een afwijzing van hun persoon.

Een andere manier van het gezin om met de uitingen van transgendergevoelens van hun kind om te gaan is het volledig negeren van het gedrag. Een respondent vertelde hierover het volgende:

‘Ik ben de enige jongen in ons gezin, ik heb twee oudere zussen. Als zij met de make-up van mijn moeder speelden, mocht ik altijd meedoen. Zij maakte mij ook altijd op, compleet met lippenstift en alles. Als mijn moeder dan thuis kwam en ons bezig zag, complimenteerde zij mijn zussen en hielp hen zelfs met tips om de make-up nog mooier aan te brengen. Mij liet ze links liggen, alsof ik er niet eens was’.

Het gedrag op deze manier negeren, kan een kind enige vrijheid verschaffen. Het kind wordt niet bestraft voor het gedrag en daardoor wordt er geen norm aan het kind opgelegd dat het gedrag fout of abnormaal zou zijn. Echter, de andere kant van deze reactie is dat aan het kind geen bestaansrecht toegekend wordt door de moeder. Elk gedrag dat niet conform de norm van de moeder is, heeft geen recht van bestaan. In dit voorbeeld voldoet het kind niet aan de norm van wat mannelijk is en wordt daarom genegeerd. De moeder doet of het niet bestaat.

Kinderen die op deze manier een bepaalde vrijheid krijgen in het uiten van hun gevoelens, krijgen hiermee ook de vrijheid om te experimenteren. Zij zijn vaak de kinderen die ‘stilletjes’ door de pubertijd gaan. Zij hebben vaak het gevoel nergens bij te horen en worden bestempeld als ‘loners.’ Zij geven aan dat zij altijd het gevoel hadden overal buiten te vallen. Zij hoorden tijdens hun pubertijd niet bij de jongens en niet bij de meisjes. Ook binnen het gezin hebben zij het gevoel er alleen voor te staan. Doordat er geen aandacht geschonken wordt aan hun transgender gedrag, voelen zij wel een vrijheid te experimenteren met kleding en rolgedrag, maar praten over hun gevoelens kunnen zij niet. Zij voelen zich vaak het zwarte schaap van de familie en worden door andere familieleden vaak gemeden omdat ze een ‘beetje raar’ zijn. De transgenders die op deze manier benaderd worden door hun omgeving, voelen dat in eerste instantie als een vrijheid. Zij creëren als het ware een eigen wereld waarin zij trachten te bepalen wie en wat ze zijn, alvorens actief naar buiten te treden en de strijd aan te gaan met de maatschappij en haar normen.

Het blijkt dat deze kinderen op een eerdere leeftijd met hun gevoelens naar buiten komen en aan de slag gaan met hun genderidentiteit, dan de kinderen waarbij het transgender gedrag bestraft werd.

Opvallend is, dat geen van de respondenten in dit onderzoek aangeeft dat de ouders er positief tegenover stonden. In de weekend bijlage van de Volkskrant uit september 2003 stond een uitgebreid artikel over transgender kinderen waarin ook de ouders aan het woord komen. De kinderen uit dit artikel zijn tussen de 9 en 14 jaar. De ouders van deze kinderen vertellen dat zij van jongs af aan al wisten dat hun kinderen genderdysfor waren. Zij hebben van het begin af aan achter hun kinderen gestaan en zijn meegegaan in de kledingkeuze en rolgedrag van hun kinderen. Deze kinderen worden volledig vrij gelaten in hun keuzen, ook als zij naar school gaan.

Dit gedrag van de ouders komt in de gezinnen van de respondenten uit dit onderzoek niet voor. Redenen hiervoor kunnen liggen in het feit dat de maatschappij in de afgelopen decennia veranderd is. Ook is er meer bekendheid gegeven aan het fenomeen transseksualiteit en ook het begrip transgender wordt langzaam meer bekend. Dit is echter een onderwerp voor ander onderzoek.

De angst is groot voor de reacties van de directe familie op het transgender zijn. Het blijkt in het proces van 'outing' de grootste drempel om te nemen. Dit blijkt achteraf vaak meer bij de persoon zelf te liggen aangezien de families vaak al vermoedens hebben dat er iets niet klopt en iets dergelijks al verwacht hadden. Echter, het kan ook anders lopen. Wanneer blijkt dat het gezin en de familie er niet mee om kunnen gaan, maakt de transgender een moeizamer proces door in het ontwikkelingsproces dan wanneer de familie de persoon ondersteunt of op zijn minst accepteert. Het gevoel van het in de steek gelaten zijn en het niet geaccepteerd worden door de eigen familie beïnvloedt de houding naar de maatschappij. Wanneer de thuishaven wegvalt als basis om op terug te vallen, blijken transgenders zich verlaten en ontheemd te voelen.

De normen van de maatschappij en in dit geval het gezin, reguleren een sterk besef van abjectie van het individu. De realisatie van het erbuiten vallen, het abject zijn, komt in deze gevallen hard aan waardoor het individu gedwongen wordt zichzelf opnieuw te definiëren. Het definiëren van zichzelf hangt volgens Butler samen met de manier waarop iemand aangesproken wordt vanuit de maatschappij. Het vertoog over gender en sekse dat de

maatschappij overheerst, definieert de normen over sekse en gender en dus de manier waarop iemand wordt geplaatst binnen de maatschappij. (Butler 1990: 57)

4.3. Rolmodellen

In de identiteitsontwikkeling spelen rolmodellen een grote rol. In de meeste gevallen zijn dat personen van hetzelfde geslacht waar je je aan spiegelt. Voor transgenders zijn er geen rolmodellen om zich aan te spiegelen. Zij bewonderen wel bepaalde mensen, onafhankelijk van het geslacht, en pikken van hen dingen mee. Zij ‘scharrelen’ door de rolmodellen heen zogezegd. Dat wil zeggen dat zij eigenschappen en uitingsvormen van verschillende mensen oppikken die zij bewonderen. Dit staat los van het geslacht van de modellen. De verwachting is misschien dat transgenders rolmodellen kiezen die van de tegenovergestelde sekse zijn. Een respondent vertelde het volgende:

‘Mijn absolute held in mijn pubertijd was David Bowie. Een echte man, met diepe stem, maar toch zeer androgyn van uiterlijk. Hij was licht opgemaakt en had een zachte, bijna perzikachtige huid. Zo wilde ik ook zijn; schaamteloos androgyn en proud of it!’

Deze persoon had dus een rolmodel die zijn androgyniteit tentoonstelde aan de wereld. Hij beschouwt David Bowie als voorbeeld van hoe hij zelf zou willen zijn.

Het proces van identiteitsontwikkeling komt vaak laat op gang bij transgenders, aangezien zij lang de verplichting voelen zich te gedragen zoals van hen verwacht wordt door de maatschappij en hun sociale omgeving. Het proces van ontwikkeling van een echt eigen identiteit start dan ook pas laat. Doordat zij bang zijn om niet geaccepteerd te worden en graag willen voldoen aan het beeld van de samenleving en ‘erbij willen horen’ spelen zij lang een rol naar de buitenwereld toe. Pas vanaf het einde van de pubertijd maken zij zich los van die gestandaardiseerde beelden en gaan op zoek naar een eigen identiteit.

De macht van de maatschappelijke vertogen van sekse en gender heeft een grote invloed op de ontwikkeling van de identiteit van transgenders. Zoals gezegd vallen zij buiten de maatschappelijke normen en voldoen zij niet aan de overheersende tweedeling van man-vrouw binnen onze samenleving. Toch komt er een moment dat zij die macht doorbreken en op zoek gaan naar de eigen identiteit.

4.4. Zelfbeeld

Opvallend in de gesprekken bleek het sterk ontwikkelde zelfbeeld van de respondenten. Zij gaven aan zich zeer bewust te zijn van zichzelf en wisten zeer goed te verwoorden wie zij waren en waar zij voor stonden. Dit heeft te maken met het gedwongen ‘stilstaan’ bij de vragen die opgeroepen werden door de gevoelens van het ‘anders zijn’. Meer dan anderen die niet gekweld worden door het gevoel niet geaccepteerd te worden en buiten de samenleving te vallen. Door de reacties die zij door hun verschijning en gedrag oproepen en nog oproepen bij anderen in hun omgeving, beseften zij dat zij niet in het standaard plaatje hoorden van man of vrouw zijn.

Zoals aangegeven speelt de thuissituatie van de transgenders een zeer belangrijke rol in de ontwikkeling van het zelfbeeld. Duidelijk komt naar voren, dat de personen waarbij het transgendergedrag werd bestraft een langere weg hebben afgelegd in het ontwikkelen van een sterk en positief zelfbeeld dan de mensen waarbij het gedrag genegeerd werd.

Het volgende citaat illustreert de houding van een respondent waarvan het cross-over gedrag werd bestraft:

‘Heel lang heb ik mij verborgen. Ik keek mensen niet aan en liep met gebogen hoofd over straat. Ik kon niet geloven dat anderen mij aardig zouden kunnen vinden. Ik vond mijzelf niet eens aardig.’

Dit citaat geeft aan dat het bestraffen van het transgendergedrag in dit geval leidde tot een minderwaardigheidscomplex van de respondent. Doordat het gedrag niet geaccepteerd werd binnen het gezin, voelt de persoon zich onzeker. Zij ontwikkelen van jongs af aan een zeer sterk negatief zelfbeeld. Doordat hun uitingen van hun gevoelens vanaf het begin de kop in werden gedrukt en als ‘fout’ werden bestempeld, kregen de jonge transgenders het gevoel dat zij zelf fout waren. De afkeuring van hun gedrag werd opgevat als een afkeuring van henzelf. Zij voelden zich minderwaardig ten opzichte van de andere broers en/of zussen binnen het gezin die geen transgender gevoelens hadden. Als gevolg hiervan hadden zij vanaf hun vroegste herinnering het gevoel dat zij slecht en minderwaardig waren. Dit uitte zich in agressief gedrag als gevolg van de innerlijke frustraties die zij opkropten. Een respondent vertelde het volgende:

‘Op de kleuterschool vloog ik elk kind aan dat ook maar naar me keek. Ik was dwars en vocht met iedereen. Zelfs de juffen op school konden mij niet meer aan. Ik zat meer op de gang dan in de klas.’

Deze respondent uitte zijn frustraties op school en reageerde deze frustraties af op mensen buiten het gezin. Dit agressieve gedrag is een vorm van compensatie van het niet geaccepteerd worden in de thuissituatie.

De transgenders van wie het gedrag genegeerd werd, ontwikkelen ook een minderwaardig beeld van henzelf. Zij konden het gevoel van het anders zijn lange tijd niet overkomen. Echter, in tegenstelling tot de transgenders waarbij het gedrag bestreden werd, hebben zij het gevoel gehad heel lang te zweven, geen richting te kunnen geven aan hun leven en hadden een gebrek aan doelen. Zij hadden minder het gevoel dat zij fout of vies waren, zij voelden zich meer onbegrepen. Zij hadden het gevoel dat zij niet konden praten over hun gevoelens en twijfels. Vaak ondernamen zij pas stappen naar het zoeken van informatie ver na hun pubertijd, rond het 25^e levensjaar.

Wanneer, naar mate men ouder wordt, men zich meer bewust wordt van de samenleving om hen heen alsmede de maatschappelijke opvattingen over gender, worden de negatieve denkbeelden die de transgender over zichzelf heeft alleen maar versterkt. Vanuit de dominante opvattingen over sekse en gender in de maatschappij wordt de transgender abject gemaakt: doordat het transgenderlichaam niet binnen de heersende normen met betrekking tot gender past, wordt de transgender afgewezen door de maatschappij. Deze afwijzing schept volgens Butler het abjecte als een waarde. (Halsema, 2000:101)

Daarnaast wordt de abjectie, volgens Butler, het domein waarbinnen het subject vorm krijgt en de identificatie op grond waarvan het subject zijn eigen aanspraken en autonomie afgrenst. In deze zin komt het subject tot stand door de macht van uitsluiting en abjectie. De abjectie van ‘buiten’ ligt ‘in’ het subject omdat de identificatie van zichzelf op die afwijzing berust. (Butler 1993:100)

Met het oog op de onderzoeksvraag van dit onderzoek, kan gesteld worden dat de transgenders op deze manier de seksedichotomie bevestigen. Zij identificeren zich op basis van de afwijzing, de abjectie van de maatschappelijke, sociale normen. Dezelfde normen die de seksedichotomie in stand houden als het ware. Zo creëren zij een eigen domein binnen de

samenleving door zichzelf te identificeren aan de hand van de gestelde normen ten aanzien van gender en sekse.

4.5. Transgenderidentiteit

Transgenders zelf hebben moeite om een transgenderidentiteit te definiëren, ze zien het meer als een ‘tussenidentiteit’. Dat wil zeggen, een open identiteit die als variabel gezien wordt en zelfs per dag kan verschillen. Een respondent omschreef het als volgt:

‘Ik zie het als twee kanten van dezelfde medaille die constant tegen elkaar schuren en afhankelijk van de situatie reageert het ene of het andere deel van mijn persoonlijkheid.’

Dit klinkt misschien enigszins gespleten, echter is dat in geen geval aan de orde.

Transgenders herdefiniëren de mannelijke en vrouwelijke identiteit zoals die omschreven wordt; zij geven aan beide geslachten te zijn. Naast de lichamelijke geslachtskenmerken, gebruiken zij zowel de begrippen van de mannelijke en vrouwelijke genderidentiteit om hun eigen transgenderidentiteit te omschrijven. Het volgende citaat illustreert deze verwevenheid van de genders:

‘Mijn transgenderidentiteit verschilt van de uniseksuele identiteit doordat ik durf toe te geven aan mijn mannelijke gevoelens. Ik heb beide genders in mij verenigd en ik handel er ook naar.’

Deze respondent geeft hiermee zijn/haar persoonlijke genderidentiteit weer. Zoals verder in deze tekst zal blijken, bestaat er geen eenduidige transgenderidentiteit. Elke transgender omschrijft het op eigen wijze.

De transgenderidentiteit onderscheidt zich van de transseksuele – en travestie identiteit doordat de transgenders aangeven niet volledig man of vrouw te zijn, maar beide genders in zich te hebben. Transseksuelen geven aan dat zij in het verkeerde lichaam zitten en hebben de wens zich volledig te laten opereren naar het tegenovergestelde geslacht. Volgens Kuiper is transseksualiteit ‘het verschijnsel waarbij iemand met de normale in – en uitwendige geslachtskenmerken van de ene sekse in de onweerlegbare overtuiging leeft tot de andere sekse te behoren.’ (Kuiper, 1991: 12) Travestieten hebben geen wens om beide genders in zich te verenigen en zien zichzelf conform hun biologisch geslacht. Voor hen is het omkleden naar

de andere sekse (voornamelijk biologische mannen die zich omkleden naar vrouw) vanuit een fetisj of een manier om te ontsnappen uit het dagelijks leven. Anders is het dus bij transgenders die aangeven zowel man als vrouw te zijn en de wens hebben beide geslachtskenmerken uit te dragen.

Met name in de periode rond de pubertijd worden transgenders gedwongen om zich een plaats te geven en te ‘zoeken’ naar zichzelf. Dit proces kan zeer langdurig zijn.

4.6. De homowereld

Niet ongewoon in het proces van het zoeken naar zichzelf van transgenders is het ontdekken van de homoscene. De homoscene is een ‘andere’ wereld waarin homoseksuelen hun eigen, veilige plek hebben gecreëerd. Tegen deze wereld wordt door de maatschappij wel anders aangekeken, maar is toch een geaccepteerd onderdeel van diezelfde maatschappij. Aangezien homoseksualiteit en de manifestatie ervan in clubs en kleding meer geaccepteerd is in de maatschappij, komt de gedachte op dat zij zich beter thuis zouden voelen in die wereld. Ook de overtuiging dat ‘dat’ het dan wel zal zijn speelt een grote rol in de ontdekkingsreis binnen de homowereld.

De navolgende citaten geven aan welke redenen een rol kunnen spelen in het ontdekken van die homoscene:

‘Ik had nog nooit gehoord van transgender. Ik wist alleen maar dat ik anders was en ik werd gepest op school en voor homo uitgemaakt. Ik was er lang van overtuigd dat ik dan dus homo was.’

‘Heel lang heb ik niet geweten wat ik was. Als mensen ernaar vroegen, zei ik gewoon dat ik lesbisch was. Dat kenden de mensen tenminste en hoefde ik verder niets uit te leggen. Dat was wel zo veilig.’

Het kan dus zijn dat de persoon zelf denkt homo te zijn en daarom in de homowereld terecht komt en zich daar toch niet helemaal thuis voelt. Het tweede citaat geeft aan dat deze persoon niet wist wat hij was en daarom maar zei dat hij homo was. Het geeft ook aan dat de transgenders homoseksualiteit als maatschappelijk geaccepteerd zien en transgender niet.

Opvallend is dat transgenders homoseksualiteit en de homowereld als een utopie zien voor de transgenderwereld. Zij streven ernaar om net zo’n eigen plek te verkrijgen als de homo’s, een

plek waar zij zichzelf kunnen zijn. Net even buiten de samenleving, maar wel algemeen geaccepteerd als 'anders.'

De homowereld wordt gezien als een ideaal voor transgenders. Ook de homoseksuelen zijn in de theorie van Butler abjecte lichamen zonder bestaansrecht. De kanttekening die gemaakt moet worden is dat Butler de Amerikaanse samenleving beschrijft. De Amerikaanse situatie is anders dan de Nederlandse, de ontwikkeling van de homoseksuele wereld heeft in Amerika een andere ontwikkeling doorgemaakt. De acceptatie van homoseksuelen als onderdeel van de samenleving is in Amerika nooit zo tot stand gekomen zoals in Nederland. In Nederland kunnen bijvoorbeeld personen van hetzelfde geslacht vanaf 1 april 2001 in het huwelijk treden. Het burgerlijk huwelijk is vanaf die datum opengesteld voor homoparen en geeft hen dezelfde rechten als heteroparen. Zo kunnen homoparen vanaf 1 april 2001 ook kinderen adopteren. In Amerika zijn er slechts vijf staten die het burgerlijk huwelijk hebben opengesteld voor homoseksuelen en in december van 2003 heeft president Bush zich nog uitgesproken tegen de openstelling van het huwelijk voor homoseksuelen. Hoewel dus ook in Amerika de acceptatie van homoseksuelen langzaam verder in de maatschappij doordringt, kan gezegd worden dat in Amerika de homowereld als meer abject gezien kan worden dan in Nederland.

Door de dominante heteroseksuele samenleving werd homoseksualiteit voorheen in het domein van het abject geplaatst. Toch hebben de homoseksuelen zich in de moderne samenleving een plek veroverd die weliswaar in de marge van de samenleving geplaatst is, maar als het ware met één been in de geaccepteerde wereld staat, aangezien in grote delen van de tegenwoordige samenleving homoseksualiteit al lang niet meer als abject beschouwd wordt, maar als een geaccepteerd deel van de samenleving. Dat de homoseksuelen toch nog als een groep in de marge van de samenleving gezien kan worden is omdat zij wettelijk gezien weliswaar gelijke rechten hebben verworven door bijvoorbeeld het homohuwelijk, maar er zijn nog steeds kringen in onze samenleving die homoseksualiteit niet accepteren. Dit zijn voornamelijk de religieuze kringen die vanuit hun geloofsovertuiging homoseksuelen niet accepteren. Er zijn vanuit religieuze hoeken dan ook veel protesten gekomen tegen de openstelling van het burgerlijk huwelijk voor homostellen. Zij zien het huwelijk als een heiligdom dat is voorbehouden aan heteroseksuelen.

In onze huidige samenleving dus houdt de dominantie van de heteroseksuele norm nog wel stand, maar de maatschappij accepteert de homoseksuelen tot een zekere hoogte wel.

Langzaam krijgt de homoseksueel bestaansrecht binnen de heteroseksuele samenleving.

Voor de transgenderwereld ligt dit anders, zij worden door de heersende normen nog steeds als volledig abject bestempeld. De transgenders zien de homowereld als voorbeeld en utopie voor de eigen, transgender wereld.

Naar mate de transgenders ouder worden beseffen ze dat ze niet in die homowereld passen. Ze zijn immers niet homoseksueel. Ze voelen zich er wel meer thuis, omdat ze er meer het gevoel hebben geaccepteerd te worden. Ze vinden dat de homo's minder vooroordelen hebben jegens anderen en geven aan dat homo's een vergelijkbaar proces hebben ondergaan in het zoeken naar de eigen identiteit.

Als middel om een acceptatie in de lijn van homoseksualiteit te verkrijgen wordt voornamelijk informatievoorziening aangegeven. Het blijkt van groot belang dat er bekendheid aan het fenomeen transgender gegeven moet worden. Mensen weten niet wie of wat ze zijn en zijn er daarom bang van en plaatsten hen in de marge van de samenleving. Doordat de transgenders zich buiten de maatschappij geplaatst voelen, hebben zij een sterke drang om een eigen en veilige plek te creëren voor zichzelf.

De daadwerkelijke bewustwording van het transgender zijn en hoe hiermee om te gaan, komt vaak pas na de pubertijd. Hoever na de pubertijd verschilt heel sterk per persoon.

Naar voren komt dat de transgenders waarvan het gedrag binnen het gezin bestreden en bestraft werd, pas veel later actief met hun gevoelens 'aan de slag gaan.' Het gevoel dat zij slecht en pervers zijn blijft bij hen zeer lang het centrale idee. Als gevolg hiervan drukken zij hun transgendergevoelens lang weg en proberen zichzelf te gedragen zoals van hen verwacht wordt. Zo ook de volgende respondent:

'Ik overschreeuwde mijzelf. Ik kocht een motor en liet mijn baard staan. Ik sliep met zoveel mogelijk vrouwen en scheidde hierover op bij mijn vrienden. Ik deed alles om maar zo mannelijk mogelijk te zijn.'

Dit is een voorbeeld van gedragingen die door de transgender gebruikt kunnen worden om de ware transgendergevoelens weg te houden. Deze mensen komen pas laat tot een besef dat zij zichzelf verloochenen en 'aan de slag' moeten met hun ware gevoelens. Soms zelfs zo laat als rond het 40^e levensjaar, wanneer zij al een groot deel van het leven achter de rug hebben. Een leven als man of vrouw, soms getrouwd en soms zelfs kinderen. Zij krijgen hierdoor nog een extra belemmering om naar zichzelf op zoek te gaan. Zij hebben een gezin waar ze aan

moeten denken en proberen hun zoektocht zo verborgen mogelijk te doen. Veel doen zij heimelijk wanneer zij op kantoor zijn, of wanneer de partner en de kinderen van huis zijn. Zoals later aan de orde komt speelt het internet gedurende elke fase van de identiteitsontwikkeling een belangrijke rol.

Het komt er vaak uiteindelijk op neer, dat de transgenders die in deze positie zitten volledig (moeten) breken met hun huidige levensstijl en omgeving. Het blijkt vaak niet haalbaar om zowel het gezin te behouden als zichzelf te ontwikkelen als transgender. Niet alleen de transgender zelf, maar ook de partner kan hier vaak niet mee omgaan.

Ook hier kan een lijn getrokken worden naar de ontwikkeling van homoseksuelen. Uit de noodzaak te breken met de partner en het gekende leven, blijkt wederom hoe transgenderisme aan een belangrijk fundament van onze samenleving tornt, namelijk heteroseksualiteit en genderindeling.

De transgenders die meer vrij zijn gelaten in hun gedrag van huis uit, komen vaak sneller tot het punt waarop zij actief met hun transgenderiteit aan de gang gaan. Na de pubertijd, rond het 20^e levensjaar, beginnen zij met het leiden van het ‘eigen leven’. Dat wil niet zeggen dat zij direct naar buiten treden met hun gevoelens, zij houden het vaak nog lang voor zichzelf. Mede doordat zij eigenlijk zelf ook niet weten ‘wat’ ze nou zijn, proberen zij zo lang mogelijk ‘normaal’ naar buiten te treden. Dat neemt vaak een dubbelleven met zich mee. Thuis zijn zij zichzelf en experimenteren zij met hun identiteit en naar de buitenwereld toe zijn zij hun ‘oude’ zelf. Pas wanneer ze zo zeker van zichzelf zijn als ze kunnen, treden zij voorzichtig naar buiten.

4.7. Transgendergevoelens

Hiermee wordt aangegeven dat het begrip transgender niet per definitie inhoudt dat de persoon zich precies in het midden tussen de genders voelt. Zoals gezegd voelen ze zich niet helemaal man en ook niet helemaal vrouw, maar beiden. Echter hebben ze wel een hang naar een van beide genders. Vaak voelt een biologisch geboren man zich meer vrouw en andersom. Dit heeft te maken met de extreme geslachtskenmerken die bij het biologisch geslacht horen en de afkeer ervan. Wanneer iemand zich definieert als transgender, kan dat betekenen dat ze de geslachtskenmerken van het tegenovergestelde geslacht ambiëren en de eigen verafschuwen. Het kan een beetje gezien worden als dat het gras bij de burens altijd groener is. Hierdoor ontwikkelen transgenders zich vaak wel in een richting tegenovergesteld aan het biologisch geslacht. Dat kan tot uiting komen in operaties aan het lichaam of het gebruik van

hormonen. Kenmerkend voor transgenders, in tegenstelling tot transseksuelen, is dat zij hun lichaam niet volledig laten opereren naar het andere geslacht. Bijvoorbeeld een persoon die biologisch geboren is als vrouw, kan haar borsten en baarmoeder laten verwijderen en hormonen gebruiken, maar geen penis laten maken. Op die manier heeft de persoon geslachtskenmerken van beide geslachten. Dit is een ultieme uiting van de transgender identiteit: tussen de seksen in.

Dit hoeft echter niet altijd, transgender kan ook als een primair mentale staat gezien worden, waarbij er geen ambities zijn in de richting van hormonen en operaties. Deze personen hebben echter ook een hang naar één van beide genders, namelijk meestal de gender zoals zij gesocialiseerd zijn naar aanleiding van hun sekse. Zij hebben geen afkeer van het biologisch lichaam en zien transgender als een geestelijke staat. Zij hebben een tweeslachtig ‘wezen’ en voelen geen behoeften om het lichaam aan te passen aan de mentale staat. Wel maken zij vaak gebruik van ‘cross-dressing’ ofwel het dragen van kleding van de tegenovergestelde gender. Twee respondenten omschreven het als volgt:

‘Als ik me zou laten ombouwen naar het andere geslacht, zou ik precies dezelfde problemen ondervinden als die ik met mijn huidige lichaam heb’.

‘Mannelijkheid en vrouwelijkheid bevinden zich aan de extreme zijden van een continuüm. Ik beweeg mij daar tussenin, zonder duidelijke hang naar de ene of de andere kant. Afhankelijk van de situatie en hoe ik mij voel, bevind ik mij meer aan de ene of de andere zijde.’

Deze citaten geven duidelijk aan dat deze personen transgender zien als een geestelijke staat. Als iets dat in de persoon huist en niet per definitie lichamelijk onderbouwd hoeft te worden. Volgens Butler is gender constructief en wordt geproduceerd en gereproduceerd door performatieve processen. Dat wil zeggen: door de aan – en herhaling van culturele normen waardoor gender vorm krijgt in het subject. Door de performatieve processen wordt het lichaam gematerialiseerd. Het één gaat aan het ander vooraf en zijn niet los van elkaar te koppelen. Butler stelt dat gender wordt geproduceerd in een proces van materialisatie. Dat wil zeggen dat de ontologische effecten (verschijningswijzen van zijn) worden geproduceerd door middel van performativiteit. Zij stelt wel grenzen aan de constructies, maar volgens Butler hebben wij geen toegang tot dat wat buiten de normatieve sociale praktijken bestaat. (Butler 1993: 97) In deze zienswijze komen mensen dus niet uit onder een geseksueerd lichaam. Dat

transgender een mentale staat is en is losgekoppeld van het lichaam, is volgens Butler dan ook niet mogelijk.

4.8. Perceptie van het lichaam

Voor de meeste transgenders speelt het lichaam een belangrijke rol. De transgenders die niet lichamelijk uiting geven aan hun genderidentiteit zoals in de vorige paragraaf besproken, zijn in de minderheid.

Voor personen die niet worstelen met hun genderidentiteit, is de identiteit die men ontwikkelt een afspiegeling van het lichaam; de uiterlijke kenmerken van het lichaam bepalen het geslacht; man of vrouw. En al naar gelang de geslachtsidentiteit kleedt men het lichaam conform die identiteit. Meestal hangt het uiterlijk en de verschijningsvorm samen met de biologische geslachtskenmerken. Sekse en gender zijn in dit geval conform met elkaar.

Echter voor transgenders ligt dit anders. Voor transgenders is het lichaam de expressie van de genderidentiteit die men heeft ontwikkeld. Zij passen het lichaam (met of zonder operaties en/of hormonen) aan hun transgenderidentiteit aan. Zij hebben een andere genderidentiteit dan hun biologische lichaam laat zien. Niet alleen met kleding, maar soms ook met operaties en/of een hormoonbehandeling passen transgenders hun lichaam aan, aan de eigen genderidentiteit. Dit is een complexe situatie, de motivatie voor het wel of niet aanpassen van de lichamelijke geslachtskenmerken verschilt per persoon en ook in hoeverre de aanpassingen gedaan worden verschilt. Een persoon die zijn/haar biologisch lichaam niet als een belemmering ervaart, gebruikt alleen van tijd tot tijd kleding om uiting te geven aan zijn gevoelens. En dat op gezette tijden, bijvoorbeeld bij een bijeenkomst van transgenders. Zij voelen bijvoorbeeld geen behoefte om als de andere sekse gekleed over straat te lopen.

Men kiest er dus niet altijd voor om het lichaam middels operaties dan wel hormonen aan te passen. Voor deze personen is het lichaam, zoals het gematerialiseerd is door de dominante gendernormen, geen belemmering in hun beleving van hun genderidentiteit.

Ook de omgeving speelt bij deze beslissing een rol. Bijvoorbeeld het feit of men wel of geen relatie of kinderen heeft. Sommigen kiezen ervoor geen aanpassingen te ondergaan omdat zij hun relatie niet kwijt willen, of hun kinderen niet in een moeilijke situatie willen brengen.

Deze personen nemen genoegen met kleding en dan op momenten dat zij er niemand 'mee lastigvallen'.

Een respondent gaf de volgende omschrijving van zijn situatie:

‘Ik heb twee kinderen, daar heb ik zelf voor gekozen. Zij hebben er niet voor gekozen om mij als ouder te hebben. Ik zou hen nooit in verlegenheid willen brengen door als vrouw bij hun school te verschijnen bijvoorbeeld.’

Deze persoon maakt een duidelijke keuze om zijn kinderen zo normaal mogelijk op te voeden en met betrekking tot zijn kinderen de traditionele rolverdelingen aan te houden.

Ook de mate van aanpassing is per individu verschillend, zoals eerder gezegd. Sommigen kiezen ervoor om alleen een hormoonbehandeling te ondergaan om enkele kenmerken kwijt te raken, of juist te verkrijgen. Bijvoorbeeld een biologisch geboren vrouw kan ervoor kiezen een hormoonbehandeling te ondergaan om een zwaardere stem te krijgen en baardgroei. Maar zij heeft geen ambitie de borsten te verwijderen of een penis te laten aanmeten. Anderen gaan een stapje verder en zullen naast de hormonen ook borstverwijderingsoperaties ondergaan en soms ook laat men de baarmoeder verwijderen. Deze stappen worden ondernomen om die kenmerken kwijt te raken die, in dit voorbeeld, specifiek vrouwelijk zijn. Echter bestaat er geen behoefte om een penis aan te laten meten, een kenmerk wat specifiek mannelijk is. Deze ‘tussenoplossingen’ zijn specifiek voor transgenders. Het drukt uit hoe zij zichzelf zien en voelen. Niet helemaal man en niet helemaal vrouw, ertussenin. Transgenders onderscheiden zich hiermee van transseksuelen die wel een volledige geslachtsoperatie ondergaan. De aanpassingen aan het lichaam worden, door de transgenders die ze wel ondergaan, gezien als de ultieme uitingsvorm van hun transgender zijn. Ook vergemakkelijkt het voor hen het leven naar de buitenwereld toe. Als ze net iets meer kenmerken bezitten van het andere geslacht worden ze vaker aangesproken als één geslacht en niet meer ontwijkend: ‘wat bent u eigenlijk?’. Alhoewel zij zichzelf niet zien als de één of de ander, zij willen wel graag een ‘normaal’ leven leiden en de operaties kunnen hierbij helpen. Ook heeft de keuze van wel of geen operatie te maken met de mate waarin men zich het één of het andere geslacht voelt, zoals eerder besproken. Hoe meer gevoelens men heeft richting de tegenovergestelde gender, hoe meer ingrepen men zal ondergaan.

De verwachting is wellicht, dat transgenders graag als androgyn worden gezien. Dat de mensen niet weten of het nou een man of een vrouw is. Het blijkt echter, dat ook zij buigen voor de maatschappelijk indeling van man en vrouw, want zij willen op straat graag als één sekse aangesproken worden. Het wordt als vervelend ervaren als mensen ze nastaren en over hen praten achter hun rug. De transgenders willen naar buiten toe een zo normaal mogelijk

leven leiden en met rust gelaten worden. Dat bereiken ze door als één sekse naar buiten te treden, zodat ze geen lastige vragen krijgen en niet nagekeken worden.

Hieruit blijkt dus dat de maatschappelijke normen in onze maatschappij dermate dwingend zijn, dat wanneer uiterlijkheden niet overeenstemmen met de geïnternaliseerde normen over sekse en gender, men zich ongelukkig voelt in interactie met anderen en zich gedwongen voelt zichzelf een consistent uiterlijk aan te meten.

Hieronder zal dieper ingegaan worden op de omgeving en de maatschappij.

5. Omgeving

De rol van de gezinssituatie is al besproken. Niet alleen de thuissituatie van de transgenders speelt een belangrijke rol, ook de verdere omgeving van de transgenders is een belangrijke factor in het verloop van de identiteitsontwikkeling en ook in het persoonlijk geluk. Wanneer zij zich vrij voelen om eruit te zien zoals zij (die dag) willen en zich kunnen uiten zoals zij willen, brengt dat een grote opluchting met zich mee.

Opvallend is dat de omgeving als een belangrijke factor wordt aangeduid in de identiteitsontwikkeling van de transgenders. Zij blijken erg gevoelig voor de reacties van de buitenwereld en trekken het zich aan wanneer zij nare opmerkingen krijgen of worden nagestaard bijvoorbeeld. Dit heeft te maken met het verlaagde zelfbeeld. Het zich bewust zijn van het 'anders' zijn brengt een extra zintuig met zich mee dat alle negatieve signalen oppikt. Opvallend is dat transgenders vaak de uiterlijke uitingsvormen binnen vier muren houden uit angst voor omgevingsreacties. Bijvoorbeeld het dragen van kleding van de andere sekse doen zij alleen thuis, waar zij zich veilig voelen. Of het bezoeken van transgender bijeenkomsten, waar zij onder elkaar zijn en zij zich veilig voelen om uiting te geven aan hun transgendergevoelens met gelijkgestemden.

Het volgende citaat geeft aan hoe sterk de invloed van de sociale omgeving is voor deze respondent:

'Voor mijn eigen bescherming, zal je mij niet in vrouwenkleding boodschappen zien doen. Ik ben niet sterk genoeg om al die blikken te kunnen negeren. Ik weet dat ze over me praten en dat kan ik niet meer aan. Ik kleed mij alleen thuis om en als ik naar een bijeenkomst ga.'

Volgens de sociale identiteitstheorie worden mensen ingedeeld in categorieën. Men ontleent zijn/haar sociale identiteit aan het lidmaatschap van deze categorieën. Het gaat er niet om wat het individu van anderen onderscheidt, maar om de overeenkomsten op basis van bepaalde kenmerken zoals geslacht, leeftijd, huidskleur e.d.. Er wordt gesteld dat vanuit onze samenleving de behoefte bestaat mensen in te delen in groepen en categorieën. Daarnaast wordt gesteld dat ieder sociaal wezen de behoefte heeft ergens bij te horen. Het zegt echter niets over wat de persoon van de sociale identiteit vindt, het is geen persoonlijke beleving. (Verkuijten 1999:24)

Uit deze theorie blijkt de noodzaak vanuit de maatschappij om mensen te kunnen indelen om te weten wie ze voor zich hebben. Dit doen mensen in eerste instantie op basis van uiterlijke

kenmerken; met die kenmerken wordt een eerste indeling gemaakt. Het gaat bij die indeling om de betekenis die mensen geven aan de categorieën. Het is een manier om te weten wie je voor je hebt. Bij transgenders die een androgyn uiterlijk hebben, raken de mensen dus in de war. Zij kunnen hen niet indelen in de bestaande categorieën van man en vrouw, welke als eerste aangesproken wordt bij een ontmoeting met anderen. Hierdoor voelen de mensen zich niet op hun gemak waardoor de omgang met transgenders bemoeilijkt wordt. Wanneer een transgender als één sekse naar buiten treedt, geeft hij/zij de omgeving de kans de persoon wel in te delen in een bestaande sociale categorie en zaait dus geen verwarring met zijn/haar uiterlijk.

Transgenders hebben vaak dubbele gevoelens over hun houding naar de buitenwereld toe. Aan de ene kant willen zij zo ‘normaal’ mogelijk hun leven buitenshuis kunnen leven en, zoals hierboven besproken, hangt dat vaak samen met het naar buiten treden als één sekse. Maar aan de andere kant geven zij als ideaal aan dat zij elke dag kunnen zijn hoe zij zich voelen. Deze discrepantie tussen hun ideaal en de ‘werkelijkheid’ wordt veroorzaakt door de maatschappelijke opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid en de indeling in de sociale categorieën zoals hierboven aangegeven.

Een moeilijk punt in de ‘outing’ van transgenders blijkt de werk – en schoolomgeving. Het is een omgeving waar je vele uren van de week doorbrengt en waar veel mensen zijn die je als vrienden beschouwt. Ook is er de angst om niet geaccepteerd en zelfs ontslagen te worden. Met name in de zogenaamde ‘mannenberoepen’ blijkt het uitkomen voor de identiteit een moeilijk proces.

Opvallend is het aantal man-vrouw-transgenders in zeer gendered beroepen zoals vrachtwagenchauffeur of piloot. Dit kan te maken hebben met het overschreeuwen van de transgender gevoelens. Men probeert de gevoelens weg te drukken door een erg mannelijk beroep te kiezen. Ook naar de omgeving toe werkt het als een dekmantel. Van een vrachtwagenchauffeur worden transgender gevoelens niet verwacht, het geeft een extra gevoel van veiligheid.

Een respondent vertelde het volgende:

‘Ik wist mij totaal geen raad met de gevoelens die ik had en stopte het weg. Ik deed het af als pervers en vies. Daarom ben ik piloot geworden, om aan mijzelf en mijn omgeving te bewijzen dat ik heel mannelijk was.’

Uiteindelijk blijkt eerlijkheid en openheid vaak het beste medicijn. Wanneer de transgender zelf de verantwoordelijkheid neemt om de omgeving in te lichten en zelf op de hoogte is van de weerstanden en vragen die dat mogelijk oproept, kan er met elkaar over gesproken worden en ontstaan er vaak weinig problemen. De ervaring is dat zodra er geheimzinnig over gedaan wordt, mensen het niet begrijpen en er onderling over gaan spreken en gissen. Dit blijkt niet bevorderlijk voor de omgang met de collega's.

5.1. Relationele sfeer

Door de relatieve onbekendheid van transgender is gebleken dat veel transgenders pas laat in hun leven kunnen aangeven wat ze nou eigenlijk zijn. Zij voelen zich niet thuis in de begrippen transseksualiteit en travestie, maar waar dan wel? Vaak drukken ze de gevoelens weg uit een gevoel van schaamte en met het idee: het zal wel een fase zijn, het gaat wel weg. Het gevolg hiervan is dat zij een maatschappelijk geaccepteerd leven leiden, het leven wat van hen 'verwacht' wordt. In ieder geval waarvan zij denken dat het verwacht wordt. Ze trouwen en krijgen soms zelfs kinderen.

Wanneer de gevoelens zich niet langer laten onderdrukken is de partner vaak de eerste met wie erover gesproken wordt. De reactie van die persoon is wezenlijk belangrijk voor de transgender en vormt een belangrijke basis voor het verloop van de identiteitsontwikkeling en de zoektocht naar de ware transgender identiteit.

Wat een belangrijk aspect blijkt te zijn in dat proces is de definiëring van de seksuele geaardheid. Aangezien wij in onze maatschappij slechts drie soorten seksuele geaardheid onderscheiden (heteroseksueel, homoseksueel en biseksueel), waarvan er slechts één daadwerkelijk maatschappelijk geaccepteerd is (heteroseksueel) is het bepalen van de seksuele geaardheid een moeilijk proces. De transgenders zijn niet helder over hun eigen geslachtsidentiteit en ondervinden derhalve problemen in de definitie van hun seksuele geaardheid. Het blijkt een belangrijk punt te zijn in de verdere ontwikkeling, aangezien seksuele geaardheid een kernpunt is van onze maatschappij. Onze samenleving is dominant heteroseksueel en die heteroseksualiteit wordt als norm gehanteerd. Heteroseksualiteit hangt samen met sekse en gender. Wanneer deze norm overschreden wordt door middel van uiterlijke vertoning en men de geslachtsidentiteit niet kan vaststellen, raakt men in de war. Transgenders tarten dus de dominante maatschappelijke norm.

Wat de transgender in dit verband onderscheidt van de homoseksuelen is dat de homoseksuelen zichzelf wel kunnen definiëren aan de hand van de bestaande normen. In de

Nederlandse maatschappij kan er over getwist worden of de homoseksuele normen geaccepteerd worden. Door de normen met betrekking tot homoseksualiteit aan te halen, creëren zij zichzelf in een proces van performativiteit tot homoseksueel. Door middel van de taal hebben wij toegang tot het lichaam en verwerft het bestaansrecht. Butler heeft de opvatting dat door de dominante heteroseksuele norm, homoseksualiteit buiten de normatieve sociale praktijken valt en dat zij dus abjecte lichamen zijn. (Butler 1993: 97) Echter, door de ontwikkeling die de Nederlandse maatschappij heeft doorgemaakt ten aanzien van homoseksualiteit, hebben de homoseksuelen bestaansrecht verworven door zichzelf te creëren door middel van performatieve processen van aan – en herhaling van normen van homoseksualiteit. Zij hebben de macht van de taal gebruikt om zichzelf bestaansrecht te geven op basis van dezelfde materialisatie van de heteroseksualiteit.

Door de betrekkelijke onbekendheid van het fenomeen transgender en doordat transgender niet alleen aan de heteroseksuele norm tornt, maar ook aan de genderindeling, hebben zij niet de normen en waarden in handen zichzelf het bestaansrecht toe te eigenen als de homoseksuelen.

De definiëring van de seksuele geaardheid hangt samen met de hang naar de ene of de andere gender. Wanneer een persoon zich meer de een of de andere gender voelt zal de definitie van de eigen seksuele geaardheid homo of hetero zijn. Over biseksualiteit wordt nauwelijks gesproken, wat opvallend is, aangezien zij zichzelf zowel man als vrouw voelen. Hoewel zij niet duidelijk een label kunnen geven aan hun seksuele geaardheid, zijn ze wel helder in het geslacht waar zij op vallen. Ze geven aan op mannen of op vrouwen te vallen, maar welk label je daaraan moet hangen gezien hun eigen genderidentiteit is niet altijd even helder. Dat wil zeggen dat het probleem van het categoriseren bij diegenen ligt die binnen de bestaande categorieën passen. De transgenders zelf zien dit niet als een probleem, zij hebben een uitgesproken voorkeur voor een van de geslachten waar zij zich tot aangetrokken voelen en op basis van de eigen definiëring kunnen zij uiteindelijk een seksuele geaardheid herleiden. Al is dat dus niet altijd even makkelijk.

Het komt dus ook voor dat zij, net als met de eigen gender, geen keuze maken. Dat lijkt ook een logisch gevolg, aangezien zij zich niet volledig de een of de andere gender voelen.

Er blijkt een grote rol weggelegd voor de partner van de persoon in kwestie. Wanneer een persoon een relatie heeft waarin hij/zij zich prettig voelt en de partner is ondersteunend voor de persoon, brengt dit een vorm van rust en persoonlijk geluk met zich mee waarin de

transgender zich vrij voelt op ontdekkingsreis te gaan. Wanneer dit niet het geval is worden de relaties beëindigd, wat een extra verdriet en gevoel van eenzaamheid met zich meebrengt waardoor de persoon zich meer onthecht voelt dan al het geval was in de strijd met de eigen transgender emoties.

Het citaat hieronder illustreert hoe een relatie van een respondent eindigde door het transgender zijn:

‘Het was een heel onnatuurlijk einde van de relatie. We hielden nog heel veel van elkaar, maar ja, hij valt gewoon niet op mannen, dus moesten we uit elkaar toen ik aan de hormoonbehandeling begon.’

Het transgender zijn, heeft dus vergaande gevolgen op het relationele leven van transgenders. Altijd is er de angst dat iemand er niet mee om zal kunnen gaan en hen zal verlaten.

5.2. Lotgenoten

Een belangrijk punt dat naar voren komt is het contact met lotgenoten. Niet alleen omdat men het gevoel heeft begrepen te worden, ook de ervaringen van anderen helpen om verder te komen. Het is ook een belangrijk aspect in de identiteitsontwikkeling van de transgenders. De lotgenoten kunnen fungeren als de eerder genoemde rolmodellen. Aangezien er een bepaalde fasering is aan te merken in de ontwikkeling als transgender, kunnen mensen die al verder zijn, mensen die nog maar net op ontdekking zijn helpen in de ontwikkeling van een eigen identiteit.

Het contact hebben met lotgenoten heeft ook de status van gelijkgestemden. Het zijn mensen die weten waar je het over hebt, die je echt kunnen begrijpen. In het kader van de sociale identiteitstheorie kan gezegd worden dat het lidmaatschap van deze groep niet alleen voor de sociale omgeving van belang is, maar ook voor de persoon zelf. De sociale omgeving kan, op basis van de kenmerken van de persoon, hem/haar plaatsen binnen een sociale categorie. (Verkuijten 1999:5)

Het probleem dat echter optreedt bij de categorie van transgenders is onder andere het gebrek aan bekendheid van het fenomeen. Men kan iemand niet goed plaatsen door het gebrek aan kennis van de categorie. Dat probleem ervaren de transgenders zelf ook. Zij weten vaak niet goed wie of wat ze zou zijn en kunnen zichzelf niet plaatsen. Wanneer zij de transgender gemeenschap ontdekken, hebben zij eindelijk een plaats gevonden.

5.3. Internet

Een manier om bekendheid te geven aan de sociale categorie van transgenders is het internet. Het contact met de lotgenoten vindt onder anderen plaats door middel van zelfhulpgroepen, praatgroepen en internet. Het blijkt dat transgenders intensief met elkaar in contact staan via het internet.

Op het internet hebben zij zogenaamde ‘mailinglijsten’ en ‘e-mail groepen’ maar ook speciale, gecodeerde internetsites waar ze met elkaar in contact komen. De meerwaarde dat contact via het internet heeft voor de transgenders is over het algemeen de anonimiteit en het gemak ervan. Men kan relatief anoniem met elkaar praten en informatie uitwisselen. Door deze anonimiteit is er ook geen genderhiërarchie op het internet. (Smith e.a. 1999:76) Het is een plek waar men volledig zichzelf kan zijn, zonder dat er naar het uiterlijk wordt gekeken. Op die manier ondervinden ze ook geen hinder van hun uiterlijkheden en worden zij niet be- of veroordeeld op basis van hun verschijning. Men kan op een veilige manier met elkaar praten en contacten onderhouden. Als sociale wezens zoekt men niet alleen informatie op het internet, maar ook sociale ondersteuning en een gevoel van thuishoren. (Smith e.a. 1999: 173) Transgenders zoeken niet alleen informatie op het internet, maar zoeken ook lotgenoten en gelijkgestemden om mee in contact te komen en zoeken in die contacten ondersteuning. De dynamiek van persoonlijk contact mist bij communicatie online, maar de gegevens op het internet kunnen mensen ondersteunen in een zoekproces langs hun eigen gevoelens en gedachten zonder veroordeeld te worden. E-mail groepen of praatgroepen online kunnen de deur open zetten voor mensen die anders misschien niet zo snel om hulp zouden vragen. (Cullen 1995: 7)

Er bestaan praatgroepen via internet die goed beveiligd zijn en waar men via de chat direct met elkaar kan praten. Deze groepen zijn niet opgezet als hulpverleningsgroepen. Het zijn groepen waarin men met elkaar kan praten, vragen kan stellen en informatie uitwisselen. De mensen staan via het internet met elkaar in contact en kunnen elkaar helpen en ondersteunen in de problemen die men in het dagelijks leven tegenkomt. Dat kan een lastige situatie op het werk zijn of het adres van een winkel waar ze vrouwenschoenen in grote maten verkopen. Hoewel de groepen niet pretenderen psychologische hulp te verlenen, zij kunnen wel bijdragen aan een stuk psychologische ondersteuning. (Smith e.a. 1999: 176)

In de eerste plaats hebben de transgenders niet meer het gevoel de enige te zijn als zij zien hoeveel mensen er bij deze groepen zijn aangesloten. Vaak, als de transgender nog aan het begin staat van de ontwikkeling als transgender, denken zij dat zij de enige op de wereld zijn.

Door het internet en het scala aan informatie dat daar te vinden is en de zogenaamde 'weblogs' waar andere transgenders hun persoonlijke verhalen vertellen, voelen zij zich niet zo alleen. Het helpt om bekend te raken met de transgenderwereld en de mogelijkheden die er voor transgenders zijn. De contacten via het internet worden door transgenders als zeer waardevol beschouwd. Zij vinden elkaar en helpen elkaar. Daarnaast helpt het contact met anderen om vertrouwd te raken met het transgender zijn en vergemakkelijkt het de stap naar hulpverlening in de buitenwereld.

Een ander voordeel van het internet heeft te maken met informatievoorziening. Transgenders die nog kort met het fenomeen bezig zijn kunnen via het internet alle informatie vinden die ze nodig hebben en die ze zoeken over het fenomeen, in hun eigen tempo, anoniem en in hun eigen tijd. De informatie over transgender die op het internet te vinden is, is enorm en direct beschikbaar. Men hoeft niet de deur uit en in de bibliotheek te zoeken waar men zich toch bekeken voelt.

Het contact via internet is erg intensief, het blijkt een kleine wereld te zijn, waar de meesten elkaar kennen. Het blijkt een veilige haven te zijn en een plek om te spuien en begrepen te worden. De meerwaarde van het internet wordt door ieder benadrukt.

Naast het contact met lotgenoten en informatie geeft het internet ook de mogelijkheid om aan attributen te komen voor een 'nieuw' uiterlijk, zo gewenst. Online worden allerlei artikelen aangeboden die door het thuiswinkel principe gekocht kunnen worden. Dit scheelt de transgenders een stuk schaamte en vernedering met wanneer ze de deur uit moeten om in de winkel kleding te kopen of andere artikelen. Zeker voor de transgenders die nog niet volledig 'out' zijn en nog midden in het proces zitten of aan het begin staan is deze optie van internet een zeer waardevolle aanvulling op de hulpverlening en zelfhulpgroepen in de buitenwereld.

6. Man-vrouw dichotomie

Er worden in de maatschappij slechts twee seksen onderscheiden, op basis van de biologische geslachtskenmerken wordt een persoon ingedeeld in één van beide categorieën; man of vrouw. Aan de twee seksen zijn vele cultureel bepaalde normen en gedragspatronen toegekend. Dit cultureel en historisch voortgebrachte verschil tussen de geslachten wordt aangeduid als gender.

Het onderscheid tussen sekse en gender wordt vaak herleid tot de ideeën van Simone de Beauvoir, die in haar boek 'De tweede sekse' het accent legt op de historische en culturele bepaaldheid van vrouwelijkheid. Zij stelt dat we niet als vrouw geboren worden, maar als vrouw gemaakt. Zij benadrukt hiermee dat vrouwelijke eigenschappen die wij onder vrouwelijkheid verstaan, niet aangeboren zijn, maar cultureel bepaald. (Halsema 2000:12)

Butler neemt het nog een stapje verder en stelt dat ook het lichamelijke verschil een culturele constructie is. Sekse kan volgens haar niet opgevat worden als een vaststaand lichamenlijk of natuurlijk gegeven, maar wordt toegeschreven aan het lichaam. Sekse heeft dus als het ware dezelfde status als gender en het hele onderscheid zou in feite overbodig zijn. Volgens Butler is het hele denken en spreken over sekse als tweedeling en als iets natuurlijks, gender. (Butler 1990:37)

Ondanks opvattingen over sekse, gender en de seksedichotomie zoals die van Butler, bestaat er in onze hedendaagse samenleving een tweedeling tussen de seksen. Deze tweedeling is dermate geïnternaliseerd in elke aspect van de samenleving en in elke deelnemer binnen de samenleving, dat de dichotomie als statisch aangeduid kan worden. Zij laat geen ruimte voor personen die zich buiten deze tweedeling willen plaatsen. Dit ondanks de opvattingen over gender zoals die van psychoanalyticus Robert Stoller, die onder gender het begrip verstaat dat iemand van zichzelf heeft als mannelijk of vrouwelijk dat niet per se samen hoeft te vallen met iemands biologisch geslacht. (Stoller 1985:12)

6.1. Omgang met de dichotomie

De centrale vraagstelling in dit onderzoek is hoe de transgenders de man-vrouw dichotomie in deze maatschappij ervaren en of zij erin slagen deze te overstijgen. De strikte genderscheiding heeft een grote invloed op het leven van de transgenders. Het is feitelijk ook de oorzaak van transgenderisme, immers: zonder deze indeling was er geen verschil tussen mannen en vrouwen (maatschappelijk) en was er dus ook geen 'probleem' in het transgender zijn. Dit wordt ook zo ervaren. Er heerst een gevoel van woede en gevangenschap over de indeling.

Elke dag krijgen transgenders te maken met het man-vrouw hokjes-denken waardoor zij elke dag geconfronteerd worden met een situatie waarin ze moeten kiezen. Een keuze die zij niet kunnen maken.

Deze keuze kan heel praktisch te maken hebben met, bijvoorbeeld, het onderscheid in de mannen-en vrouwenafdelingen in warenhuizen, of met de eerder genoemde problemen met het aangesproken worden als de één of de andere gender. Zoals eerder in deze tekst beschreven is in elk subject binnen onze samenleving het onderscheid tussen de seksen en genders dermate geïnternaliseerd, dus ook in de transgenders zelf, dat zij zich ongemakkelijk voelen wanneer zij niet als één sekse aangesproken worden. Zij voelen toch de noodzaak eenduidig naar buiten te treden.

Transgenders hebben verschillende manieren om met de dichotomie om te gaan. Bijvoorbeeld om de indeling te negeren en niet deel te nemen aan het man-vrouw spel. Hiermee wordt bedoeld dat de transgender geen keuze maakt waar die door niet-transgenders wel gemaakt wordt. Bijvoorbeeld het niet kijken naar de bordjes op de wc-hokjes en er gewoon een te nemen.

Dit is een klein voorbeeld van situaties waar transgenders tegenaan lopen, waar mensen die geen transgender gevoelens hebben geen weet van hebben. De man-vrouw indeling is zo geïnternaliseerd in elk van ons, dat wij geen idee hebben hoe het onderscheid tussen de seksen elke dag weer naar voren komt. De transgenders lopen er elke dag tegenaan. Door de indeling te negeren en met de indeling om te gaan zoals zij zich op dat moment voelen, overstijgen zij als het ware de maatschappelijk opgelegde dichotomie. Het brengt echter wel een strijd met zich mee om dit elke dag op deze manier aan te pakken. Zij krijgen door deze benadering te maken met andere mensen die geen of weinig begrip hebben voor deze handelswijze. Zo komt opnieuw het maatschappelijk leven naar voren zoals die eerder in deze tekst besproken is: de keuze hoe zij zich naar buiten presenteren. Als zij ervoor kiezen zich ook naar buiten toe als transgender te uiten en dus zich androgyn kleden en geen aandacht te schenken aan de man-vrouw hokjes, kiezen zij er tegelijk voor om dagelijks een strijd aan te gaan met de andere mensen in de maatschappij en de maatschappij zelf.

Het volgende citaat illustreert een dagelijkse strijd met de maatschappij:

'Ik ben wie ik ben en ik kies er heel bewust voor om mij ook naar buiten toe te presenteren zoals ik mij voel. Ja, dat is wel eens vermoeiend, maar het went en ik vind dat ik een vuist moet maken tegen de man-vrouw indeling in onze maatschappij.'

Voor de transgenders die op deze manier met de man-vrouw dichotomie omgaan, is het maatschappelijk leven iedere dag een strijd. Elke dag worden zij geconfronteerd met hun ‘anders’ zijn en voelen zij de noodzaak verantwoording af te leggen voor wie ze zijn. Het is een bewuste keuze om op deze manier met hun transgenderisme en de maatschappelijke indeling om te gaan.

Een andere manier is de ‘maatschappelijk geaccepteerde’ manier, ofwel, naar buiten toe handelen consistent met het uiterlijk van dat moment. Dit is een veilige manier die veel wordt toegepast door transgenders die nog geen duidelijk ontwikkelde identiteit hebben of nog in het proces van verkenning verkeren. Deze omgangswijze wordt ook gehanteerd door transgenders die een hang hebben naar de ene of de andere gender. Wanneer iemand zich meer vrouwelijk voelt zal zij naar buiten toe ook als vrouw optreden. Zij zal de vrouwen wc kiezen in het restaurant en zal vrouwenkleding dragen en wil aangesproken worden als mevrouw.

De keuze van omgang met de dichotomie hangt dus ook af van de mate waarin een persoon zich de ene of de andere gender voelt, maar ook in welke gezinssituatie men zich bevindt. Zoals gezegd, is het van belang of men een partner en/of kinderen heeft of dat men alleen is en alleen verantwoordelijkheid heeft voor zichzelf. Wanneer iemand een gezin en/of relatie heeft, zal deze persoon er sneller voor kiezen om als één gender naar buiten op te treden. Zij zijn zich ervan bewust dat zij minder aanstoot geven als zij consequent als één gender door het maatschappelijk leven gaan en zien dit als een bescherming van henzelf en hun familie. Er is niet één transgender aan te wijzen, er blijkt een diversiteit te zijn in de mate van gevoelens richting het een of het andere geslacht zoals hierboven besproken. Afhankelijk hiervan gaat de transgender om met de genoemde gender-indeling. Als een persoon zich meer vrouwelijk voelt zullen ze kiezen voor de vrouwen wc, voelen ze zich meer mannelijk voor de mannen wc.

6.2. Voorbij de dichotomie?

Transgenders belichamen de kenmerken van beide seksen. Degenen die middels operatieve ingrepen of een hormoonkuur hun lichaam hebben aangepast houden de beide seksen aan hun lichaam in stand. ‘Ze streven naar een abject lichaam, een lichaam dat zowel mannelijk als vrouwelijk is en weerspreken met hun lichaam de onontkoombaarheid van de seksedualiteit.’(Lenning, van 2000:21) Het fenomeen transgender lijkt dus de man-vrouw

dualiteit voorbij, maar of de transgenders de dichotomie achter zich hebben gelaten blijft de vraag.

Wat duidelijk naar voren komt is dat de transgenders de man-vrouw indeling ook nodig hebben om zichzelf te kunnen definiëren. Immers: zonder de begrippen mannelijk en vrouwelijk zouden transgenders ook niet bestaan. Het werkt frustrerend dat juist het fenomeen waar zij zo'n 'last' van hebben in hun dagelijks bestaan, dat zij dat nodig hebben om zichzelf te kunnen duiden. Zij gebruiken in hun zelfdefiniëring constant mannelijke en vrouwelijke begripsbepalingen. Juist door dit gegeven hebben de transgenders de dichotomie nodig om bestaansrecht te verkrijgen voor zichzelf. Mede door dit gegeven kunnen zij de man-vrouw dichotomie niet volledig overstijgen.

Dit is in overeenstemming met de theorie van Butler over performativiteit en materialiteit van gender. De hegemoniale normatieve praktijken in onze maatschappij zijn die van heteroseksualiteit waarmee de seksedichotomie samen valt. 'De paradox van het subject worden van transgenders is precies dat het subject dat zich tegen die normen zou verzetten, zelf door die normen mogelijk gemaakt en zelfs geproduceerd wordt.' (Butler 1993:116) Transgender hebben dus de bestaande culturele normen nodig om zichzelf te kunnen duiden en dus om zichzelf bestaansrecht te verlenen. Door de huidige normen over gender in onze samenleving opnieuw invulling te geven, produceren zij zichzelf. Dat zij, in de theorie van Butler, buiten de sociale praktijken vallen, heeft alles te maken met de heersende heteroseksuele regimes. Echter, zoals eerder al gezegd, de lichamen die buiten de sociale praktijken vallen en dus als abject aangemerkt kunnen worden, maken en reproduceren die heteroseksuele regimes. Om heteroseksueel te worden (en dus binnen de sociale praktijken te vallen en een lichaam te worden dat ertoe doet) dient homoseksualiteit verworpen te worden. (Butler 1993:127) Zo is het ook bij transgender: zij worden buiten de heersende normen geplaatst en om zichzelf bestaansrecht te geven, dient men eerst die normen te verwerpen en te herdefiniëren. Dan pas kan het subject zichzelf bestaansrecht verlenen. De transgenders hebben dus de huidige hegemoniale heteroseksuele normen nodig om zichzelf te kunnen definiëren en als gevolg daarvan bestaansrecht te verlenen.

6.3. Afschaffen van de dichotomie?

Transgenders geven aan dat zij het zinloos vinden om de dichotomie af te schaffen. Buiten het feit dat zij denken dat het onmogelijk is, geeft het hen ook een houvast in het leven. Zij komen elke dag in aanraking met deze indeling en koesteren niet de illusie dat het ooit anders zal zijn. Een volledige afschaffing van de dichotomie zou onze maatschappij haar fundering

wegnemen en dan heeft niemand meer een greep op het dagelijks leven. Zo diepgeworteld is de dichotomie nu eenmaal in ons dagelijks leven. Wij delen mensen in, in eerste instantie op gender, hiermee maken we een eerste inschatting van mensen. Afschaffing van de dichotomie is dus over het algemeen geen wens van de transgenders, wel zouden zij graag zien dat de indeling wat uitgebreid zou worden en die oogkleppen voor slechts twee genders zouden afvallen. Op die manier hoeven zij de strijd niet meer te leveren tegen de tweedeling, maar vallen zij binnen de drie – of vierdeling. Zij spreken zichzelf hier dus tegen. Er bestaat geen wens de dichotomie af te schaffen, zij pleiten meer voor een oprekking van de genderbegrippen.

Zij verlangen er naar binnen de sociale praktijken te vallen en niet meer in de abjecte buitenrand van de maatschappij.

6.4. Taakverdeling

Een belangrijk aspect in de identiteitsontwikkeling en in het leven van transgenders zijn de conflicten met de taakverdeling die verbonden zijn aan de genders. Vanuit onze maatschappij worden aan de biologische geslachten bepaalde genderspecifieke rollen opgelegd. Deze genderrollen worden vanaf de geboorte al aan ieder van ons opgelegd. Ouders behandelen een jongensbaby anders dan een meisjesbaby. Van jongs af aan wordt ons gendergedrag geleerd en opgelegd afhankelijk van ons geslacht.

Transgenders voelen zich buiten deze verdeling vallen. Zij hebben een woede tegen deze taakverdeling en weigeren deze indeling te accepteren en aan te nemen. Met name in relaties en binnen de eigen sociale omgeving komt dit verzet tot uiting.

Een respondent omschreef het als volgt:

‘Wie zegt mij dat een man geen gordijnen kan naaien of van leuke kleren houden? Ik kan wel naaien en ik hou van shoppen en als mensen daar problemen mee hebben is dat hun zaak!’

Deze persoon laat zien dat hij de taakverdeling niet accepteert en een eigen invulling geeft aan wat mannen wel en niet zouden kunnen of willen.

Ook blijkt het voor de transgenders bij deze rolverdelingen vaak een keuze tussen het accepteren van de maatschappelijk geaccepteerde taken die aan de genders zijn toegeschreven of het actief rebelleren ertegen zoals ook bij de maatschappelijke man-vrouw dichotomie.

Deze genderrollen hangen dan ook nauw samen met onze ‘gendered’ maatschappij; zij zijn

een product van de man-vrouw dichotomie in onze samenleving. Vaak hebben de transgenders beide invullingen van de taakverdeling geprobeerd en komen uiteindelijk bij een gedeeltelijke acceptatie waardoor ze zelf rust vinden, maar niet schuwen om waar mogelijk iets tegen de verdelingen te doen.

Het grootste probleem doet zich vaak voor in de binnen de eigen sociale omgeving. Het blijkt een lastige opgave om voor zichzelf een rol te kiezen die het best bij de persoon past, binnen de relatie, het gezin of vriendengroep. Dit is een worsteling die voor de transgenders dagelijks optreedt.

Het blijkt voor de omgeving van transgenders vaak moeilijk om met de persoon om te gaan. Aangezien de transgenders geen stabiele gender aannemen en, vaak afhankelijk van de dag, meer mannelijk of vrouwelijk gekleed gaan en een meer mannelijke of vrouwelijke rol aannemen, is het voor de sociale omgeving ook elke dag een aanpassing aan de rol die de transgender heeft. Ook binnen het gezin is het lastig één vaste rol aan te nemen. Zeker als er kinderen in het spel zijn, willen de transgenders zo consequent mogelijk met de taakverdeling omgaan om de kinderen een stabiele thuissituatie te geven. Maar deze taakverdelingen zijn vaak in strijd met de eigen gevoelens van de transgenders. Dit vergt aanpassingsvermogen van zowel de transgender zelf als de familieleden. Het omgaan met de variabele rollen van de transgender gaat gepaard met veel uitleg en een goede communicatie naar de omgeving en de gezinsleden. Het blijkt van groot belang te zijn dat de omgeving goed geïnformeerd wordt door de transgender en dat de persoon zelf open is over de situatie. Als de omgeving het gevoel heeft dat zij bij de persoon zelf aan kunnen kloppen voor vragen of informatie, wordt de angst voor het transgender zijn weggenomen en leert men omgaan met de transgender. Wanneer de transgender zelf aangeeft hoe hij/zij wil dat er met hem/haar wordt omgegaan en zich bewust is van de angst en terughoudendheid die er in de omgeving leeft, zijn problemen met de rolverdeling in de eigen sociale omgeving makkelijker op te lossen en te bespreken.

Uiteindelijk slagen de meesten erin een gender te vinden die past bij hun verlangens. Deze is vaak wel per dag variabel, maar ze vinden uiteindelijk een patroon waarbinnen ze zichzelf kunnen zijn en waar zij zich prettig bij voelen. Deze kan omschreven worden als ‘niet mannelijk, niet vrouwelijk’ of juist ‘allebei’.

Het navolgende citaat illustreert een omgangsvorm van een respondent met deze transgenderidentiteit en zijn/haar nabije omgeving:

'Ik heb veel gesprekken gevoerd met mijn kinderen en mijn familie om zo tot een compromis te komen in hoe en wanneer ik er op welke manier uitzie en welke rol ik aanneem. Op deze manier voorkom je veel problemen, met name met je kinderen. Die hoeven niet te lijden onder mijn transgenderisme, die hebben hier niet voor gekozen.'

Deze persoon heeft er dus voor gekozen om zijn rol binnen het gezin bespreekbaar te maken met zijn/haar gezinsleden. Op die manier is er een omgangsvorm met het transgender zijn gevonden waar alle leden van het gezin bij betrokken zijn en vrede mee kunnen hebben.

7. Conclusies

In hoeverre ontwikkelen transgenderisten een genderidentiteit die de bestaande dichotomie van de mannelijke – en de vrouwelijke genderidentiteit overstijgt, gezien de dominantie van deze seksedichotomie in onze samenleving? Deze vraag vormt het uitgangspunt van deze scriptie. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is te rade gegaan bij Judith Butler. Haar theorie over de dominante heteroseksuele norm en de strikte genderscheiding in onze maatschappij en de constructie van het lichaam, levert de instrumenten waarmee ik gepoogd heb de centrale vraagstelling te beantwoorden.

Op basis van de theorie van Butler kan gezegd worden dat de genderdichotomie dermate dwingend is, dat de dichotomie van mannelijkheid en vrouwelijkheid niet overstege kan worden.

Op basis van interviews met transgenders is niet alleen gekeken naar de ontwikkeling van de identiteit, er is tevens onderzocht hoe transgenders met de dichotomie omgaan en of zij het wenselijk vinden om de dichotomie af te schaffen.

Volgens Butler is het lichaam een construct dat via performatieve processen geseksualiseerd wordt. Door de rituele en voortdurende herhaling van de dominante normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid wordt elk lichaam als mannelijk of vrouwelijk geconstrueerd. Door de aan – en herhaling van deze normen, wordt het mannelijke en vrouwelijke geproduceerd en gereproduceerd. Transgenders dagen deze normen uit door te pretenderen niet binnen de bestaande mannelijke en vrouwelijke normen te passen. Echter, ook de omschrijving van transgender stoelt op de normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid zoals die in onze maatschappij bestaan.

De strikte genderscheiding heeft een centrale plaats in het leven van de transgenders. Het is feitelijk ook de oorzaak van transgenderisme, immers: zonder deze indeling was er geen verschil tussen mannen en vrouwen (maatschappelijk) en was er dus ook geen ‘probleem’ in het transgender zijn.

Transgenders dagen de dichotomie uit, door hun lichaam door middel van operaties en/of een hormoonbehandeling aan te passen aan hun gevoelens van transgender zijn. Zij voelen zich man én vrouw; tussen de seksen in. Zij weigeren om zich in de bestaande tweedeling van mannelijkheid en vrouwelijkheid te laten plaatsen en ontwikkelen een identiteit die te omschrijven is als mannelijk én vrouwelijk. Echter blijkt bij nadere beschouwing dat het begrip transgender zelf gestoeld is op het fundament van de conceptuele tegenstelling tussen

mannelijkheid en vrouwelijkheid. Ook transgender is dus een construct, het transgenderlichaam wordt geconstrueerd door de bestaande normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. De gedachte dat overschrijding van sekse ook overstijging van sekse zou kunnen betekenen, moet dus terzijde worden geschoven en worden aangemerkt als naïef. Aangezien het transgenderlichaam afwijkt van de dominante genderindeling, wordt het buiten de gangbare sociale praktijken geplaatst en als abject beschouwd. De transgender beweegt zich dus in de marge van de samenleving en heeft geen bestaansrecht binnen de dominante maatschappij.

Transgenders zelf zien het opheffen van de dichotomie over het algemeen ook als onwenselijk. Zij zien in, dat zij zichzelf alleen bestaansrecht kunnen verschaffen wanneer zij de normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid hanteren om zichzelf te omschrijven. Het streven naar opheffing van de dichotomie is dan ook niet alleen onwenselijk, maar ook irreëel. In de pogingen om de hiërarchie van de dichotomie te bestrijden, wordt gepoogd de dichotomie zelf op te blazen. Dit blijkt niet haalbaar. De vrijheid van transgenders ligt in het oprekken van de bestaande betekenissen van de bestaande categorieën. Er zijn wel degelijk vernieuwde invullingen aan de begrippen mannelijk en vrouwelijk gegeven in de afgelopen decennia. Het oprekken van de bestaande begrippen van mannelijkheid en vrouwelijkheid werd al in gang gezet door de emancipatie van vrouwen en homo's en lesbo's. Er kan dan ook gesteld worden dat de seksedichotomie in onze samenleving niet overstegen kan worden door uitingen van transgendergedrag of het markeren van het lichaam als transgender. 'Al heeft het als deviant gemarkeerde in een cultuur per definitie enige ondermijnende kracht, we moeten oog hebben voor de bevestiging van de 'normale' heteroseksuele mannelijkheid en vrouwelijkheid middels het benoemen van categorieën die hiervan als een afwijking worden gezien'. (Van Lenning 2000:26)

Bibliografie

- Beauvoir, S. de, (1972, 4e druk) 'De tweede sekse. Feiten, mythen en geleefde werkelijkheid' Utrecht Bijleveld.
- Benhabib, S. (1992) 'Situating the self. Gender, community and postmodernism in contemporary ethics' New-York/London Routledge.
- Butler, J. (1990) 'Gender trouble. Feminism and the subversion of identity' New-york/London Routledge.
- Butler, J. (1993) 'Bodies that matter. On the discursive limits of sex' London/New-York Routledge.
- Butler, J. (1997) 'Critically Queer', in: Phelan, S. (1997), 'Playing with fire', p:11-31, London/New York, Routledge.
- Cullen, D.L. (1995) 'Psychotherapy in cyberspace' in: The clinician nr. 26 pp. 1, 6-7.
- Halsema, A. en M. Wilmink (red.) (2000) 'Judith Butler: Genderturbulentie' Amsterdam Boom/Parresia.
- Hart, H. 't (1996) 'Onderzoeksmethoden', Amsterdam: Boom.
- Have, P. ten (1989) 'The consultation as a genre' In: B. Torode, ed. 'Text and talk as social practice'. Dordrecht/Providence, R.I. Floris Publications, 115-35.
- Jong, T. de. (1999) 'Man of vrouw, min of meer' Amsterdam Schorer boeken.
- Kuiper, A.J. (1991) 'Transseksualiteit. Evaluatie van de geslachtsaanpassende behandeling' Utrecht, Elinkwijk.
- Lenning, A. van, (2000) 'Maakbaarheid van sekse. Het lichaam als constructie' in: tijdschrift voor genderstudies, jrg. 3, nr. 1 pp. 17-27. ISSN: 1388-3186.
- Maso, I. (1987) 'Kwalitatief onderzoek' Meppel, Boom.
- Oakley, A. (1972) 'Sex, gender and society' London Temple Smith.
- Smith, M.A. en Kollock, P. (1999) 'Communities in cyberspace' London/New York: Routledge.
- Stoller, R. (1968) 'Sex and gender' New-York, Science House.
- Stoller, R. (1985) 'Presentations of gender' New Haven: Yale University Press.

- Vasterling, V. (1999) 'Judith Butler' in: *Filosofie*, jrg. 9, nr. 3. Zoetermeer: Stichting Informatie Filosofie. Pag. 10-12.
- Vasterling, V. (1999) 'Butler's sophisticated constructivism: a critical assessment' in: *Hypatia* 14. pag. 17-38.
- Verkuijten, M. (1999) 'Etnische Identiteit' Amsterdam: Het Spinhuis.
- Verweij, D. (1994) 'Een sekse is te weinig en twee is slechts een mogelijkheid, de onvermijdelijke valkuil van binaire opposities' in: *Krisis* 57, pag. 41-50.
- Williams, W. (1986) 'The Spirit and the Flesh' Boston: Beacon Press.

